

Завод за проучавање културног развитка

БИОСКОПИ У СРБИЈИ

Бојана Субашић

Богдана Опачић

Јелена Дамњановић

Београд, 2013. година

Садржај

Захвалница	4
1. Увод	5
2. Пројекат Биоскопи у Србији	11
2.1. Идеја пројекта.....	11
2.2. Циљеви пројекта.....	11
2.3. Методологија	12
3. Биоскопи у Србији – актуелно стање	16
3.1. Статус биоскопа у Србији данас	17
3.2. Капацитети биоскопа	21
2.2.1. <i>Запослени</i>	21
2.2.2. <i>Простор</i>	21
2.2.3. <i>Опрема</i>	27
2.2.4. <i>Пројектори</i>	28
2.2.5. <i>Озвучење</i>	30
2.2.6. <i>Платно</i>	31
2.3. Програми, промоција и публика	33
2.3.1. Пројекције	33
2.3.2. Промоција	41
2.3.3. Публика	43
2.4. Финансије.....	46
2.5. Улазнице	51
2.6. Проблеми	51
3. Дигитализација биоскопа	54
3.1. Д-синема.....	57
3.2. Еуримаж (<i>Eurimages</i>)	63
3.3. Е-синема	70
4. Закључак	73
Литература	79

Захвалница

Аутори рада захвалност најпре упућују представницима биоскопа у Србији који су одговорили на упитник Завода за проучавање културног развитка и тиме омогућили извођење овог прегледа стања у приказивачкој делатности. Посебну захвалност аутори дугују предстваницима *Филмског центра Србије*, Мирјани петровић, Мирољубу Вучковићу и Бојани Ристић на конструктивном разговору који је усмерио анализу стања биоскопа у Србији. Исто тако, посебна захвалност упућује се Стевану Живковићу и Дејану Живковићу, представницима предузећа *Cinema Service* за сервисирање биоскопске опреме и предузећа *A.C.S. Kinoakustika* за дистрибуцију биоскопске опреме, на помоћи у сагледавању техничких аспеката биоскопске делатности.

1. Увод

Некада је Србија имала пуно биоскопа, а данас има биоскопске дворане, али ретко и пројекције, и посетиоце који редовно одлазе у биоскопе. Историја биоскопа у Србији почела је величанствено. Само пет и по месеци пошто је Париз видео прве покретне слике браће Лимијер, Београд је имао прилику да упозна кинематографа Андреа Кара и да се као и остатак света упусти у освајање нове атракције и уметности.

Прва пројекција у Београду одржана је већ почетком јуна 1896. године у кафани код *Златног крста* на Теразијама која је била омиљено састајалиште интелектуалне елите, песника и сликара. Ово је уједно била и прва биоскопска представа на Балкану. Биоскопски репертоар био је веома сличан репертоару из Париза, па су посетиоци првог балканског биоскопа, међу којима је био и краљ Александар Обреновић, имали част да погледају филмове *Рушење зида*, *Купање у мору*, *Улазак воза у станицу*, *Рибља тијаца у Марсељу* (<http://www.avantartmagazin.com/bioskopi-u-srbiji/>, приступљено 22.03.2013.).

Почетком наредне године, 1897. године, кинематограф Андре Кар поново долази у Србију, у којој жели и да снима филмове, а гледаоцима у сали кафане *Хајдук Вељко* приказује филмове *Трамвајска станица на Теразијама*, *Калемегданска шетња*, *Излазак радника из Фабрике дувана*. Према подацима из тадашње дневне штампе Андре Кар је највероватније ове филмове приказивао и у Шапцу (Јовић 2010: 23).

Након ових значајних догађаја који су попуњавали све насловне стране новина у Београду, Београђани су, највероватније, имали прилику да погледају и филмове *Долазак новосадског влака у железничку станицу*, *Венчање Александра Обреновића и Драге Машин*, *Србија и Крунисање краља Петра I у Београду 1904. године* јединог сачуваног филма из тог периода који је уврштен у културно добро од изузетног значаја. Почетком 20. века филмове је приказивао и снимао и Ернест Бошњак из Сомбора, а Србију све чешће посећују и европски путујући биоскопи, чији власници су

били пореклом из Србије. У Трсту је 1901. године основан један од највећих путујућих биоскопа *Електро биоскоп Лифка* чији се власник Александар Лифка, 1911. године, трајно населио у Суботици и отворио биоскоп. Од домаћих власника путујућих биоскопа најзначајнији је *Први српски кинематограф* Стојана Нинића који је приказивао филмове по Србији и Бугарској од 1900 – 1904. године, али велики значај биоскопима у Србији дали су и Милосав Нешовић из Ужица, Бора Јелкић и Тодор Најдановић – Неготинац (Јовићић 2010: 23 - 24).

У наведеном периоду, тачније 1908. године, Светозар Боторић у хотелу *Париз* оснива први стални биоскоп под називом *Гранд биоскоп*, а власници многих кафана се угледају на господина Боторића и у својим кафанама отварају сталне биоскопе. Светозар Боторић је радио и на промоцији филмова које је рекламирао у 12 београдских листова (<http://www.filmske-radosti.com/novo/Clanci/Svetozar-Botoric-nam-je-doneo-film>, приступљено 22.03.2013.). Убрзо се у Србији граде и отварају први стални биоскопи (*Модерни биоскоп*, *Касина*, *Колосеум*, *Коларац*), те је до почетка Првог светског рата у Београду постојало 18 сталних биоскопа, али је и у свим већим местима постојао по један стални биоскоп (Јовићић 2010: 24). Мрежа биоскопа у Србији наставила је да се развија и након Првог светског рата, те је до почетка Другог светског рата у Србији било отворено 1514 биоскопа, од чега највише у Војводини, где је било 88 сталних биоскопа (Јовићић 2010: 25). У периоду између два светска рата, 1931. године, донешен је Закон о уређењу промета филмова према којем су биоскопи на свом репертоару морали да имају 15% домаћих филмова (Јовићић 2010: 31). Биоскопи су наставили са радом и током Другог светског рата, а у њима су приказивани немачки, италијански и мађарски филмови (Јовићић 2010: 25). Након рата држава преузима на себе улогу главног и јединог финансијера целокупне кинематографске делатности, национализује постојећа филмска предузећа и биоскопе и развија домаћу филмску продукцију (Ранковић 2005: 254), те је већ 1946. године Београд имао 40 биоскопа, (<http://www.avantartmagazin.com/bioskopi-u-srbiji>, приступљено 22.03.2013.). Истовремено држава гради и домове културе (задружне

домове) у већини насељених места, који постају места за окупљање омладине и стециште културно – забавног и друштвеног живота мештана. У оквиру домова културе отварају се и биоскопи помоћу којих се употпуњује културни живот становника неког насеља (<http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Sela-hoce-natrag-domove-kulture.lt.html>, приступљено 18.04.2013.) .

Ипак, биоскопи у свету почињу да губе своју популарност већ педесетих година 20. века појавом конкурентских кућа и масовном применом телевизије, а шездесетих година нестаје или се смањује биоскопска понуда и посета, нарочито увођењем петодневне радне недеље. Седамдесетих година 20. века филмови у биоскопима су у дистрибуцији остајали и до пет година. Након тога, осамдесетих година 20. века публику од биоскопа одвлаче кућни видеи које деведесетих година замењују ДВД програми, компјутери и интернет који, такође, привлаче доскорашње љубитеље биоскопа, а период приказивања филмова у биоскопима се смањило на три године (Ranković 2001: 186 - 188).

Први објављени и документовани подаци о броју биоскопа након Другог светског рата у Србији потичу из 1968. године, када је у Србији радило 679 биоскопа. Према *Годишњаку Кинематографије у СР Србији* 1970. године у Србији је постојало 633 биоскопа, од којих је највећи број функционисао у оквиру предузећа за приказивање филмова, народних и радничких универзитета и домова културе (Пић (ur.) 1975: 198). Десет година касније, 1980. године, у Србији је радило 521 биоскоп (Golubović (ur.) 1983: 150). Крајем осамдесетих година 20. века у Србији се постепено смањује број биоскопа који раде, те је 1990. године радило укупно 370 биоскопа који већином раде у оквиру домова културе (Golubović (ur.) 1994: 88), а већ 2000. године је остао активан 151 биоскоп (Vučković (ur.) 2004: 214). Економска ситуација у Србији, приватизације и интернет довели су до наглог „изумирања“ биоскопа, па је 2010. године према подацима Републичког завода за статистику у Србији радило 126 биоскопа

(http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/47/31/18_Nauka_i_kultura.pdf, приступљено 18.04.2013.).

Табела: Упоредни приказ броја биоскопа – према подацима Института за филм¹ и Републичког завода за статистику

Година	Број биоскопа
1968. година	679
1970. година	633
1980. година	521
1990. година	370
2000. година	151
2010. година	126

Уколико се садашњи подаци упореде са временом од пре 100 и више година, без обзира на традицију у снимању и гледању филмова слика Србије постаје потпуно другачија. Према подацима водећих дистрибутера у Србији тренутно постоји 60 биоскопа, уколико се не рачунају кинодворане, поливалентни центри у којима се повремено (ретко) одржавају пројекције, те у многим градовима у Србији ради један или ниједан биоскоп. Такође, и у Београду ради много мањи број биоскопа, а приватизацијом 2007. године Београд је изгубио 14 биоскопа, међу којима су и они који су проглашени за културна добра и чине део архитектонског наслеђа 19. века (<http://www.filmske-radosti.com/novo/Vesti/U-Srbiji-manje-bioskopa-nego-posle-rata>, приступљено 01.04.2013.). Поменуто 2007. године је дошло и до највећег пада посећености биоскопа у историји Србије, продато је само 1,28 милиона карата, што чини трећину броја продатих карата неколико година раније (<http://www.filmske-radosti.com/novo/%C4%8Clanci/Multipleksi-ozivljavaju-srpske-bioskope-po-visokoj-ceni>,

¹ Институт за филм је 2004. године преименован у Филмски центар Србије (<http://www.kultura.gov.rs/lat/filmski-centar-srbije>, приступљено 15.04.2013.)

приступљено 27.03.2013.). Ипак, последњих година у Србији су се поред стандарних (сталних) биоскопа појавили и отворили мултиплекс биоскопи у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу.

Данас у свету постоје стални/стандардни биоскопи, путујући биоскопи, летње биоскопске баште, биоскопи за аутомобилисте, мултиплекс биоскопи итд. Стални/стандардни биоскопи доминирају и у Србији и у свету. У *Лексикону филмских и телевизијских појмова* наводи се да стални (стандардни) биоскопи представљају “комплекс просторија намењен приказивању филмова. Главне просторије биоскопа су дворана (сала, гледалиште) и пројекциона кабина. У дворани су седишта за гледаоце, биоскопски екран и звучници, а у кабини пројектори са помоћним уређајима. Споредне просторије су улаз са холем и благајном, чекаоница, гардероба, бифе и санитарни чвор...” (Ranković 2001 : 187). У архитектонском смислу биоскопи морају да испуњавају одређене услове (нагиб сале, распоред седишта – проред и размак и акустику), што представља потребе и позоришних и музичких дворана, због чега се веома често у истим дворанама одржавају и позоришне представе, музички наступи и пројекције филмова. Ови биоскопи се могу поделити на премијерне и репризне, а према врсти филмова које презентују деле се на комерцијалне, уметничке, експерименталне и алтернативне биоскопе (Ranković 2001: 187 - 188).

Са друге стране, данас се време приказивања филмова у биоскопима свело на неколико месеци, а у исто време дошле су нове генерације гледалаца и нови филмови који захтевају нове технологије. Из тих разлога било је потребно да биоскопи промене филмску продукцију која ће побољшати репродукцију слике и звука, и повећати комфор у биоскопским салама, те су се у свету, а последњих година и у Србији отворили бројни мултиплекс биоскопи. Према *Лексикону филмских и телевизијских појмова* под мултиплекс биоскопом подразумева се “Врста биоскопа насталог смањивањем и преградњом велике биоскопске дворане подељене на две или више мањих сала. Настао је као резултат модернизације и прилагођавања биоскопа условима тржишта и конкуренције са телевизијом. Обично има заједничку

пројекциону кабину, чекаоницу, билетарницу, санитарни чвор и сл. Типична велика биоскопска дворана од 1200 до 1500 седишта преграђује се на две мање дворане, једна од 500 до 600 седишта у доњем нивоу и мања од 200 до 250 седишта у горњем делу (балконском). У мањим биоскопима се организују посебне представе и по укусу различитих узраста једне породице (деца, родитељи, и сл.). Захваљујући аутоматици, један кинооператер приказује више програма истовремено. Мултибиоскоп омогућује економичније пословање са истим бројем персонала као у једној великој дворани.“ (Ranković 2001: 190). Број сала за приказивање филмова и број седишта у једној сали нису услов да неки биоскоп постане мултиплекс биоскоп, те је најчешће потребно да биоскоп има више од једне сале у којој се приказују различити филмови (<http://cinelog.org/cinelog/2009/06/27/the-many-births-of-the-multiplex/>, приступљено 17.04.2013.). Ипак, мултиплекс биоскоп треба да обезбеди и паркинг за посетиоце, кафић са освежењем, седишта која су фиксирана, растојање између редова, удаљеност платна од првог реда и климатизацију свих сала и осталих биоскопских просторија (MEDIA ALLES 1994. цит. према Ranković 2001: 191). Идеја да се отварају овакве дворане развијала се још половином 20.века, а први мултиплекс биоскоп у свету отворен је 1965. године у САД ([http://en.wikipedia.org/wiki/Multiplex_\(movie_theater\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Multiplex_(movie_theater)) , приступљено 17.04.2013.). На територији Србије први мултиплекс биоскопи отворени су деведесетих година 20. века, на иницијативу приватних дистрибутера. Први мултиплекс биоскоп почео је да ради 1996. године у простору Народног универзитета *Буро Салај*, данас познатији као *Академија 28*, кога је основала *Vans* продукција (Ranković 2001: 195).

2. Пројекат Биоскопи у Србији

2.1. Идеја пројекта

Један од јасно видљивих резултата истраживања Завода за проучавање културног развитка претходних година² био је све мања видљивост биоскопске делатности, на шта су указивали делатници установа културе широм Србије. Велики број биоскопа у Србији је током 90-их и почетком 2000-тих престао са радом, док су многе установе наставиле да одржавају биоскопску делатност у значајно смањеном обиму (неколико пута годишње).

Са друге стране, пратећи промене у кинематографији, биоскопи у Европи и другим деловима света су попримили потпуно нове моделе функционисања и видове популаризације. У том смислу прешло се на дигиталне облике снимања, дистрибуције и приказивања филмских остварења.

Увидевши јаз између савремених токова и стања у Србији, истраживачи Завода су, на иницијативу Министарства културе и информисања Републике Србије, отпочели пројекат чија је основна идеја да пружи увид у начин функционисања биоскопа у Србији данас, и у њихове основне проблеме. Овако конципирана анализа је заправо основа за даље деловање у области приказивачке делатности од стране свих заинтересованих субјеката и доносилаца одлука.

2.2. Циљеви пројекта

Основни циљеви Пројекта су да се пружи преглед биоскопске мреже у Србији и то на неколико нивоа:

- ✓ број сала/биоскопа са филмским пројекцијама
- ✓ број биоскопа који функционишу као самосталне установе и број других установа који негују приказивачку делатност у оквиру својих активности
- ✓ број и структура биоскопских пројекција у приказивачким установама

²Лазаревић, А. 2011, *Локалне културне политике*. Лазаревић, А. 2012. *Културни ресурси округа Србије*

- ✓ стање биоскопских установа у погледу опреме и простора
- ✓ преглед проблема приказивача

Поред наведених сегмената функционисања приказивачких установа, извесна пажња истраживача била је усмерена и на део који се тиче публике тј. њена бројност и начини промоције филмских програма међу активним и потенцијалним посетиоцима.

На основу података који се добијају Пројектом могуће је извести концепт дугорочних планова и активности које би биле обликоване према потребама појединачних установа и релевантних актера у сфери приказивачке делатности.

Најважнији циљ Пројекта је да се кроз преглед стања и потреба приказивачких установа, пробуди стручна и шира јавност и допринесе покретању иницијативе и дефинисању даљих планова и активности за *оживљавање* и унапређење биоскопске мреже.

Један од специфичних циљева Пројекта је и да се мапира број биоскопа и сала у Србији закључно са 2012. годином, с обзиром да се последња званично објављена статистика односи на 2010. годину, а реализована је од стране Републичког завода за статистику.

2.3. Методологија

Недовољна видљивост биоскопске мреже постала је евидентна већ у првим корацима пројекта при мапирању броја приказивача у Србији. Наиме, истраживачи су се сусрели са неколико недоумица.

Најпре, које установе се могу убројати у биоскопе. С обзиром на чињеницу да је Републички завод за статистику једина установа која прати активност биоскопа у Србији, истраживачи Завода су се великим делом ослонили на њихову методологију. Тако је за потребе истраживања преузета дефиниција Републичког завода за статистику по којем је биоскоп *сала или отворени простор опремљен уређајима за јавно приказивање филмова* (<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/MethodologyHelp.aspx?IndicatorID=0801IND01&>

[sAreas=false](#)). Дакле, у обзир није узиман број пројекција као одредница за биоскоп, али је у склопу упитника постојало питање о активности биоскопа у 2011. и 2012. години, те су у анализу узете само оне које су потврдиле своју активност у наведеном периоду.

Друго, да ли се у биоскопе могу рачунати поливалентни центри који у опису делатности имају и приказивачку. Полазећи опет од одреднице Републичког завода за статистику по којој у *организационом погледу, биоскоп може бити самостално предузеће или јединица у саставу предузећа за приказивање филмова, културних центара, домова културе, школа и других установа и предузећа* (<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/MethodologyHelp.aspx?IndicatorID=0801IND01&sAreas=false>), сви поливалентни центри који организују филмске пројекције узети су у обзир.

Треће, како методолошки, а ради компарације, ставити у исту раван биоскопе као самосталне установе и оне које се у оквиру својих делатности баве приказивачком делатношћу. С тим у вези креирани су специјализовани упитници по угледу на упитник који користи Републички завод за статистику, са посебним сетом питања који се односи на статус биоскопа.

Упитник је, поред основне статистике, садржавао и питања која указују на проблеме и приоритете у функционисању приказивачких установа, као и питања усмерена на моделе промоције, праћења и евалуације програма.

Упитник Завода за проучавање културног развитка намењен приказивачима филмова био је сачињен од 61 питања подељених у неколико области:

- ✓ основни подаци о приказивачу (назив, седиште, контакт подаци и контакт особа)
- ✓ подаци о статусу приказивача (година оснивања, оснивач, правни и организациони статус и активност)
- ✓ подаци о запосленим лицима у области приказивања филмова (број и образовна структура)

- ✓ подаци о просторним капацитетима (број, површина и стање сала, број и година производње седишта)
- ✓ подаци о техничкој опремљености (о кинопројекторима, системима озвучења, платнима)
- ✓ подаци о пројекцијама (број и тип пројекција, број посетилаца – укупан и према типу пројекција)
- ✓ подаци о активности приказивачке установе (учесталост рада биоскопа)
- ✓ подаци о финансирању и инвестицијама
- ✓ подаци о продаји улазница (број и цена улазница)
- ✓ подаци о промотивним активностима (маркетинг и однос са публиком)
- ✓ подаци о сарадњи са другим установама
- ✓ главни проблеми и приоритети у функционисању према мишљењу представника приказивачке установе

Највећи део упитника односио се на техничку опремљеност и активност биоскопа.

Полазна основа за број приказивачких установа било је вишегодишња истраживања Завода за проучавање културног развитка на тему културне политике, а под називом *Локалне културне политике, Културни ресурси округа Србије, Културна политика града Београда и Културна политика града Новог Сада*. На почетни списак стављене су све оне поливалентне установе које су у инструменту истраживачког рада означиле да у оквиру својих програма у 2009. години негују и приказивачку делатност – њих 87 од 170. Тај списак допуњен је

самосталним биоскопским установама и онима који функционишу у склопу неког другог правног субјекта – њих 21. Тако је упитник послат на 108 интернет адреса приказивачких установа. Међутим, 26 поливалентних установа је у периоду од две године обуставило биоскопску делатност (подаци Завода из наведених истраживања обухватало је активности закључно са 2009. годином), а шест је новоосновано. Дакле, након обраде, коначан списак приказивачких установа у 2011. години износио је 86, а у 2012. години 88. Од тог броја, 67 установа одговорило је на упитник Завода што чини 77% реализације истраживачког рада.

Истраживачи Завода су за све установе које имају интернет презентације дообијене податке проверавали и допуњавали. Установе које су доставиле непотпуне податке посебно су контактиране телефонским путем и том приликом вођени су интервјуи са њиховим представницима.

Такође, истраживачи захвалност дугују Филмском центру Србије од којег је Завод добио податке о посећености за биоскопе: Стерсинема у Београду (данас на истој локацији послује биоскоп Синеплекс – *Cineplexx*), Рода у Београду и Арена у Новом Саду.

3. Биоскопи у Србији – актуелно стање

Према подацима Завода за статистику Републике Србије из 2009. године, на простору државе Србије функционисало је 117 биоскопа, а 2010. године 126 биоскопа. Под биоскопима се подразумева *сала или отворени простор опремљен уређајима за јавно приказивање филмова. У организационом погледу, биоскоп може бити самостално предузеће или јединица у саставу предузећа за приказивање филмова, културних центара, домова културе, школа и других установа и предузећа. Биоскопи могу бити стални (у одређеној сали), летње биоскопске баите и покретни (путујући)* (<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/MethodologyHelp.aspx?IndicatorID=0801IND01&sAreas=false> приступљено 09.04.2013. године).

Према подацима којима Завод за проучавање културног развитка располаже на основу пројекта *Културни ресурси округа Србије* (Лазаревић 2011) и *Културна политика Града Београда* (Лазаревић 2012) у Србији је 2009. године приказивачка делатност функционисала у 77 поливалентних центара за културу (од 170 поливалентна центра). У 2012. години њих 12 више нема биоскопске пројекције.

Као што је већ истакнуто у претходном делу, број биоскопа се континуирано смањује. Тако, на основу доступних података укупан број биоскопа у Србији у 2011. години био је 86, док је 2012. године било активно 88 носилаца приказивачке делатности (поливалентни центри и самостални биоскопи). Треба напоменути да су четири биоскопа током 2011. године радила, али су 2012. године престала са радом (Центар за културу Сопот, Културни центар *Стефан Немања* у Лапову, Дом културе Нови Бечеј и *Синема* у Зрењанину). Са друге стране, током 2012. године, пет биоскопа је основано или реактивирано – биоскоп *Фонтана* у Београду, *Синеплекс* у Крагујевцу, *Купина* у Нишу, Мултимедијални центар у Тутину и биоскоп *Вилин град* у Нишу. На упитник Завода одговорила су 63 активна биоскопа – 71,6%

Табела: Број биоскопа по декадама

Број биоскопа	Први годишњак 1968*	1972*	1982*	1992*	2002*	2012**
		679	634	524	151	212

*подаци Института за филм, односно Филмског центра Србије – годишњаци *Кинематографија у (СР) Србији*

**подаци Завода за проучавање културног развитка

3.1. Статус биоскопа у Србији данас

Приказивачка делатност се највећим делом одвија у склопу јавних установа културе које се финансирају од стране локалних самоуправа оснивача. Наиме, од укупно 533 установа културе у Србији (Лазаревић 2011; Лазаревић 2012; Лазаревић 2012а) у 66 функционише приказивачка делатност. То су првенствено културни центри и веома ретко библиотеке које, као једине установе у својој општини, функционишу попут поливалентних центара. Биоскопске пројекције су само једна од њихових многобројних активности.

Установа које функционишу искључиво као биоскопи, према подацима Завода, има 16 (од 88 биоскопа) што чини 18,2% .

Најмањи број биоскопа, односно 6,8%, функционише у склопу других предузећа/установа: биоскоп који ради у склопу републичке специјализоване установе за филм и кинематографију Југословенска кинотека, у склопу јавног предузећа (Сава центар у Београду), у склопу Отвореног универзитета (биоскоп *Eurocinema* у Суботици), у склопу цивилне мреже (Омладински клуб ЦК13 у Новом Саду), два у склопу приватног предузећа *Таквуд (Tuckwood)* у оквиру дистрибутерске куће Так (*Tuck*), и биоскоп *Стенли Кјубрик* у Мокрој Гори који се налази у оквиру хотелског комплекса *Дрвенград*).

Приказ: Биоскопи према статусу самосталности

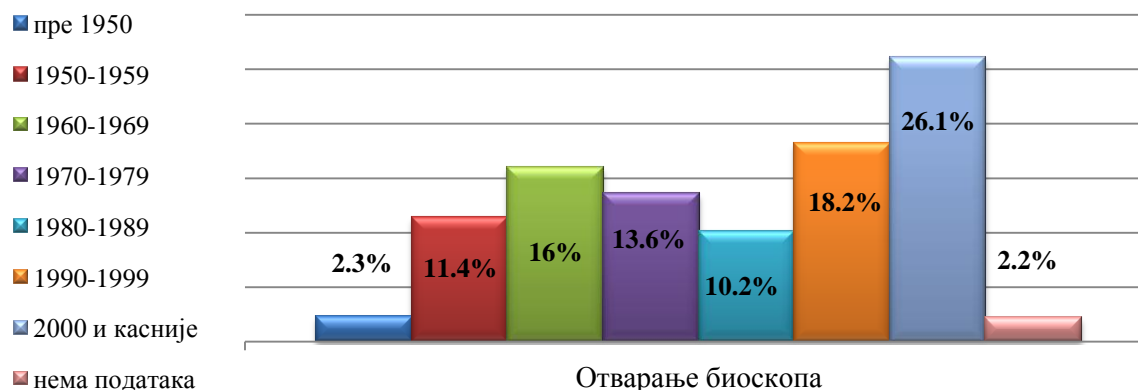
У складу са приказаном структуром, највећи број биоскопа (79,5%) су државне установе, док се 15,9% налази у приватном власништву. Приватни биоскопи углавном функционишу у великим градовима Србије: Београду, Новом Саду, Крагујевцу и Нишу. Ретко се срећу у другим, мањим градовима попут оних у Ужицу, Сомбору, Краљеву и Зајечару. Интересантно је да биоскоп *Еуросинема (Eurocinema)* у Суботици, као део Отвореног универзитета, према речима представника установе, има статус државне установе али се не финансира из буџета већ је искључиво ослоњен на сопствена средства. Зрењанински биоскоп *Синема (Cinema)* који је престао са радом у мају 2012. године је такође био у приватном власништву.

Приказ: Биоскопу према власничком статусу (искључујући биоскоп *Синема* у Зрењанину који не ради)

Иако је у периоду између два светска рата у Србији отворено 1.514 биоскопа, готово ниједан није опстао. Највише установа културе у оквиру којих данас функционише приказивачка делатност основано је пре више од 40, 50, па и 60 година, а готово сви биоскопи чији су представници доставили упитнике, отворени су након 1950. године. Тако је најстарији биоскоп, који и данас функционише, биоскоп *Крајина*, који ради при Дому културе *Стеван Мокрањац* у Неготину, отворен 1937. године. Девет година након њега са радом почиње и биоскоп у Владичином Хану који је 2011. године реновиран и ради у склопу Центра за културне делатности, туризам и библиотекарство.

Приказ: Оснивање биоскопа по декадама

Највећи број биоскопа основан је након 2000. године. Можемо рећи да је недуго пре тога започет тренд оснивања биоскопа као самосталних установа за приказивање филмова. У последњих неколико година приказивачку делатност у Србији употпунили су модерни биоскопи које су најпре оснивале домаће дистрибутерске куће *Ванс (Vans)* и *Так (Tuck)*, а потом и интернационални бископски ланци: грчки *Стер Синемас (Ster)*

Cinemas), словеначки Колосеј и аустријски *Синеплекс (Cineplexx)*. Интересантно је међутим да је грчка фирма напустила тржиште Србије након неколико година рада, а њен простор преузео је аустријски ланац *Синеплекс*. Са друге стране тренд затварања биоскопских сала у мањим срединама се наставља. Тако је, према подацима којима Завод располаже на основу истраживања *Локалне културне политике* (2009), *Културне политике на нивоу округа Србије* (2010) и *Културни ресурси округа Србије* (2012)³ од 2009. године угашено 12 биоскопа.

Као што и већина светских биоскопа функционише, тако и највећи број биоскопа у Србији раде као *стални биоскопи у затвореној сали* (89,8%). Веома је мало

У Србији тренутно ради девет *мултиплекс* биоскопа или 10,2%, док *ауто-биоскопа* нема. Мултиплекс биоскопи функционишу у највећим градовима земље: у Београду пет, у Нишу два и по један у Новом Саду и Крагујевцу. Иако су први биоскопи у Србији били *путујући*, данас их уопште нема. Ипак, постоје иницијативе да се овакав начин рада биоскопа поново покрене. Тако је Дом културе општине Ивањица покренуо пилот пројекат обнове путујућег биоскопа који је радио 60-их и 70-их година прошлог века. У оквиру Пројекта биоскопско платно требало би да посети школе у удаљеним местима у планинским пределима поменуте општине и тако пређе више од

³ Уредник Лазаревић Александар, Београд: Завод за проучавање културног развитка

1.000 километара
(<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/Srbija+danas/1222100/Bioskop+na+Goliji+ponovo+radi.html>, приступљено 19.04.2013. године).

Рад активних бископа у Србији већином се одвијао без прекида. Биоскопа који бележе прекиде у раду има 13 (14,8%), док оних који раде континуирано од оснивања има 60 или 68,2%, док за преосталих 15 Завод не располаже подацима.

3.2. Капацитети биоскопа

2.2.1. *Запослени*

У културним центрима запослени углавном обављају више делатности, па тако и биоскопску делатност, те није могуће направити прецизну статистику о лицима запосленим за приказивање филмова. Са друге стране, већина биоскопа који функционишу као самосталне установе Заводу нису доставиле податке о броју запослених. Према подацима којима располаже Завод највећи број установа има од једног до троје ангажованих лица у оквиру приказивачке делатности. Ипак, треба узети у обзир да више од трећине установа (36%) није доставила податке.

2.2.2. *Простор*

Активни биоскопи у Србији, њих 88, располаже са 135 сала за приказивање филмова. Од 1996. године када се појављује први мултиплекс биоскоп у Србији, настављено је са отварањем овог модела приказивачких установа, те је након *Академије* 28 публика почела да ужива у модерним салама *Таквуда*, потом *Роде*, *Стер Синеме*, *Арене*, *Колосеја*, *Синеплекса*, *Купина филма* и *Вилин град*.

Табела: Број сала од отварања првих мултиплекс биоскопа

Број биоскопских сала	1996*	1997*	1998*	1999*	2000*	2001*	2002*	2003*	2004*	2012**
	136	120	186	164	164	226	231	232	208	135
Број мултиплекса	1	1	1	2	2	2	3	3	3	9

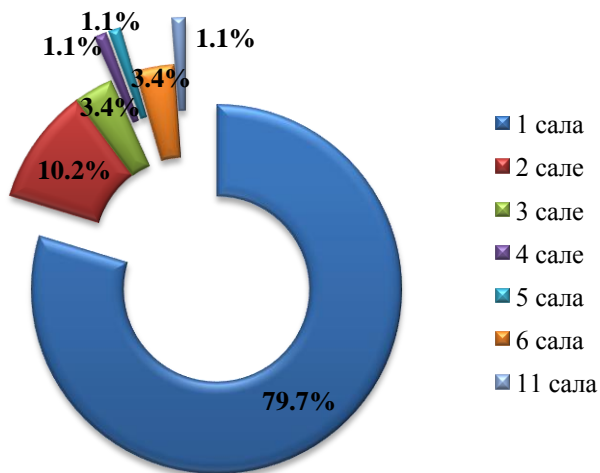
*подаци Института за филм, односно Филмског центра Србије – годишњаци *Кинематографија у (СР) Србији*

**подаци Завода за проучавање културног развитка

Највећи број приказивача располаже са по једном салом за пројекције – 70. Међутим, ове сале нису наменски грађене за биоскопске пројекције, већ су вишенаменске сале које се користе за различите програме. То је и основни разлог што данашњи стандарди у приказивачкој делатности најчешће нису задовољени. Наиме, стандарди у овој области диктирају удаљеност платна од првог реда седишта 7м. Међутим, због мултифункционалног карактера велике већине сала у Србији, који имају и позорнице за извођење музичко-сценских програма, размак је најчешће већи. Биоскопи који поштују овај стандард су мултиплекси. Поред филмских, приказивачке установе користе своје просторе и за друге програме попут изложби, музичких, музичко-сценских приредби, модних ревија, предавања, семинара, конференција и сличних садржаја.

Више од једне сале има 18 приказивача. Поред мултиплекса, то су: Југословенска кинотека, ЈП Сава Центар, Дом синдиката, *Арт д.о.о.* у Ужицу, културни центри у Зрењанину, Руми, Крушевцу, Новом Саду и Смедереву.

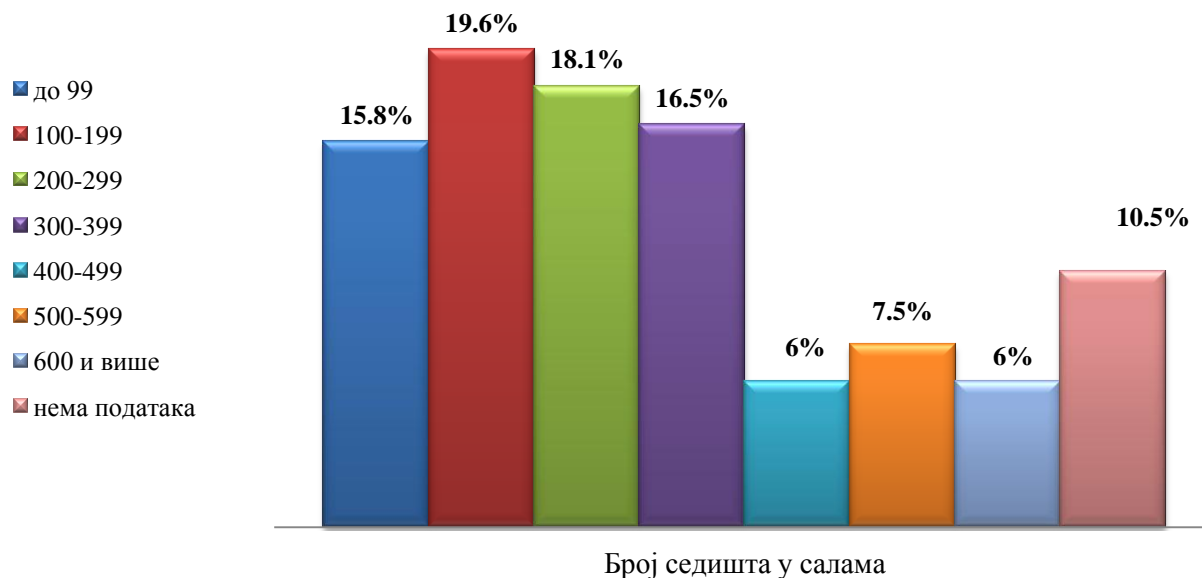
Приказ: Биоскопи према броју сала

Када је о мултиплексима реч, два имају по две сале (*Купина филм*, Ниш и *Вилин град*, Ниш), два биоскопа имају по три сале (*Академија 28* и *Рода*, Београд), један има пет (*Таквуд*, Београд), три имају по шест сала (*Синеплекс*, Београд; *Синеплекс*, Крагујевац; *Арена*, Београд) и један 11 простора за пројекцију (*Колосеј*, Београд).

Биоскопска сала у Србији у просеку има око 490 м² и око 460 седишта. Овај податак говори да биоскопи у Србији, супротно трендовима у свету, и даље приказивачку делатност обављају у великим просторима који много више коштају од мањих (у смислу одржавања и опремања), а веома ретко на пројекцијама имају попуњеност свих места. Овакво стање наслеђено је из претходног периода, када је очекивано да оствари велика посећеност биоскопа, што је, иначе, био општи тренд у свету (Ranković 2001: 197). За разлику од просечне сале у Србији, мултиплекси функционишу на потпуно другачији начин. Велике просторе којима располажу деле на мање сале омогућавајући истовремено пуштање више филмова из једне кабине, лакше одржавање, пријатнији простор за посетиоце и друге погодности (Ranković 2001: 190). Први реконструисани биоскоп у Србији био је биоскоп *Академија 28* у Београду, који данас има три сале за пројекцију филмова (<http://www.akademija28.com/sadrzaj/bioskop/bioskop.html#vrh>, приступљено 24.04.2013.). На светском нивоу овакав модел показао се веома успешним у пракси и данас је најчешће примењиван.

Приказ: Број седишта у биоскопским салама

Салу са најмање места у Србији има Југословенска кинотека (20 седишта), затим *Академија 28* и Културни центар Зрењанин са салама од по 40 седишта, те *Таквуд* који има две сале са по 50 седишта. Са друге стране, највећи број седишта имају ЈП *Сава центар* (3.500 седишта) и *Дом синдиката* (1.600 седишта) чија првенствена намена не служи приказивању филмова, већ одржавању разних скупова и програма које често посећује преко 1.000 људи. Од поливалентних центара, највише места за седење има у Дому културе у Чачку (686 седишта). У 69 установа у којима се приказују филмови сва седишта у салама су исправна, док је у преосталих 13 биоскопа потребно поправити највише 50 седишта. Ипак, у Културним центрима у Пожеги и у Зрењанину, као и у Центру за културне делатности и библиотекарство *Мика Ђорђевић*

у Брусу неисправно је преко 100 столица. Седишта у 28,4% биоскопа су новија тј. замењена су након 2000. године. Међутим, у многим биоскопима у Србији и даље су у функцији седишта постављена знатно раније, па чак и пре 50 година. Тако у биоскопу *Европа* у Крушевцу посетиоци биоскопа седе на седиштима постављеним 1946. године. Најновија седишта, постављена 2012. године имају биоскопи *Фонтана*, мултиплекс *Купина* у Нишу и Културни центар Нови Пазар. Међутим, посебан проблем који се тиче седишта наслеђен је из прошлости. Наиме, највећи број сала потиче из 60-их и 70-их година прошлог века, када су тренд и у свету и у Србији биле сале са великим бројем седишта, мањих димензија и мањег размака између редова. Ипак, комфор посетилаца долази на прво место. Тако је за последњих 100 година проред између седишта са 50 цм порастао и на више од 1м. Данашњи стандарди на светком нивоу захтевају простор између седишта минимум 90 цм (http://www.theatreprojects.com/files/pdf/Resources_IdeasInfo_sizematters.pdf, приступљено 15.05.2013. године), али бројни биоскопи тај проред повећавају, те тако у биоскопу *Арена* у Новом Саду износи 1,2 м (http://www.arenacineplex.com/o_nama, приступљено 26.04.2013. године).

Како је већина поливалентних центара саграђена половином прошлог века и како највећи број још увек функционише у непромењеним или мало промењеним условима, многи представници ових установа истакли су да је један од основних проблема стање у салама за програме, пре свега грејање и вентилација. Колико је климатизација простора битна за будућност биоскопа, показује и податак да *Еуримаж*, један од европских фондова за подршку дигитализацији и *Икс Де Це (XDC)* компанија за продају дигиталне биоскопске опреме, наводе климатизацију сала за пројекције као неопходан услов за конкурисање за подршку дигитализацији. Наиме, високе температуре могу нашкодити дигиталној опреми за приказивање филмских садржаја (предавање Тила Кјузмана (Till Cussman) из *Икс Де Це* компаније у *Филмском центру Србије* из септембра 2011 http://www.fcs.rs/app/3_predavanje.pdf, приступљено 11.4.2013. године).

Према подацима прикупљеним крајем 2012. године, 44,3% биоскопских сала је климатизовано, док више од трећине није (35,2%). Ипак, треба назначити да за петину биоскопа Завод није успео да дође до овог податка. Када је о грејању реч, највећи број биоскопа прикључен је на градску топловодну или гасну мрежу (40,2%). Ипак неопходно је истаћи да неке сале немају уопште грејање, те тако рад организују само када то дозвољавају временски услови - (5,7%).

Приказ: Стање климатизације и грејања у биоскопима

Потребу за реновирањем сала истиче више од половине приказивачких установа (51,1%), што није неочекивано ако се има у виду чињеница да су то готово по правилу културни центри изграђени након Другог светског рата, који се парцијално адаптирају и реновирају према хитности. Најчешће се реновирање односи на замену седишта (око 20%), поправку пода и/или крова, климатизацију и молерско-фарбарске радове. Ипак, одређени број наводи потребу за комплетним реновирањем сала – 6,8%.

Када је о тоалетима реч, све приказивачке установе имају бар један мокри чвор, а најчешће имају по два мокра чвора (више од трећине). Око 10% установа има више

од 10 тоалета за посетиоце. Ипак, нешто више од трећине приказивача (36,4% или 32) наводи потребу за адаптацијом тоалета, од којих четири установе то наводе као приоритетно улагање.

2.2.3. *Опрема*

Технолошки развој омогућио је да посетиоци уживају у све квалитетнијем звуку и квалитетнијој слици које доноси савремена дигитална и електронска опрема. Управо из тог разлога, велики број биоскопа у свету, у трци за посетиоцима, опрема своје сале најсавременијом техником. Такође, последњих година светске филмске куће производе сви више филмова који се не могу приказивати на филмским тракама, што чини још један разлог за осавремењивањем биоскопских дворана.

Колико је осавремењивање биоскопских сала битно показује и чињеница да су од од стране европских и америчких организација у области филмске индустрије постављени стандарди (*Digital Cinema Initiatives (DCI)* стандард) или *D-cinema*⁴ дигитализације биоскопа, односно прелазак са филмске траке на дигиталне форме приказивања и дистрибуције филмова. *D-Cinema* јасно поставља стандард која техничка опрема задовољава услове савремених трендова у приказивачкој сфери. Поред *D-Cinema*, као квалитетнијег и захтевнијег начина опремања сала, говори се и о *E-Cinema* облику као јефтинијој варијанти преношења слике дигиталним путем. У Србији се, међутим, ретко говори о *E-Cinema* начину дигитализације, дистрибутери не набављају филмове на форматима који одговарају овој техници. Са друге стране *D-Cinema* је значајно скупљи начин дигитализације, те се локалне самоуправе и установе које приказују филмове ретко одлучују на овакав корак. За сада *D-Cinema* стандарде углавном задовољавају само мултиплекси.

⁴ Више о *Д-синема* и *Е-синема* моделу на странама 31-41 овог извештаја

2.2.4. Пројектори

За разлику од 60-их година када је у Србији функционисало преко 900 кинопројектора у преко 600 биоскопа, данас је у употреби много мањи број кинопројектора.

Табела: Број кинопројектора према типу по годинама (*подаци из истраживања Завода)

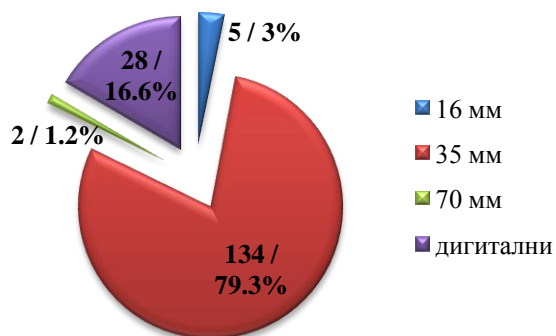
Број и тип кинопројектора	1968	1972	1982	1992	1994	2012*	Напомена: Приказани су подаци по декадама. Ипак, 1968. година узета је у обзир јер је то година првог годишњака, а за 2002. годину подаци не постоје, те је узета 1994. као последња година за коју су ови подаци доступни.
16 мм	77	81	46	21	20	5	
35 мм	968	940	904	313	258	146	
70 мм	/	22	24	2	4	2	
дигитални	/	/	/	/	/	46	

Када је реч о врсти, броју и години производње кинопројектора Завод поседује податке за 69 биоскопа, односно 78,4% приказивача. Ови биоскопи поседују 169 кинопројектора од којих је 134 „тридесетпетомилетарских“ (за филмску траку од 35мм), а 28 дигиталних. Битно је нагласити да је крајем 80-их година експериментално нашла у употреби филмска трака од 70 мм која се због своје високе цене није задржала како у Србији, тако и на светском нивоу (у Србији овај тип кинопројектора има једино Центар за културне делатности и библиотекарство „Мика Ђорђевић“ у Брусу). Популаризацијом пројектора за траку од 35 мм, пројектори за шеснаестомилетарску филмску траку (16 мм) изашли су из употребе, те данас у Србији пет оваквих пројектора поседује четири приказивача. Данас је у Србији, за разлику од европских и америчких трендова, и даље најзаступљенија репродукција филмова са тридесетпетомилетарске траке (Стеван Живковић, *Cinema Service*, предузеће за сервисирање и дистрибуцију биоскопске опреме, интервју вођен 14.05.2013. године). Према речима Зорана Цветановића, председника Удружења биоскопских приказивача

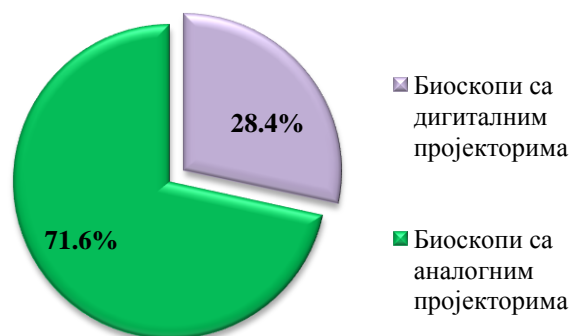
Србије, у јуну 2013. године мора да се изврши дигитализација биоскопа у Србији (<http://www.madmarx.rs/2013-02-10/Mala-bioskopska-mreza>; <http://news-hd.net/gde-su-nestali-bioskopi/#.UXpOBEpc2KM>, приступљено 11.04.2013.године), што ће вероватно резултирати гашењем око 80% биоскопа. Ипак, дистрибутери и сервисери биоскопске опреме сматрају да неће тако нагло доћи до нестанка тридесетпетомилиметарске траке и пројектора за овај формат, јер произвођачи још увек нису обуставили производњу поменуте опреме (Дејан Живковић, *A.C.S Kinoakustika d.o.o*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

Гашење биоскопа у Србији било би посебно проблематично ако се има у виду да би становници читавих регија у Србији изгубили могућност да у свом окружењу погледа биоскопску пројекцију. Стога је неопходно да се осмисли план дигитализације, јер уколико није могуће дигитализовати све биоскопе, потребно је да се креирају дигитални центри у различитим деловима земље. Свакако би било неопходно да се биоскопима омогући и постављање *E-Cinema* модела као јефтинијег и мање захтевног начина дигитализације по локални, државни и буџет установа, а који би задовољио потребе мањих средина за биоскопским пројекцијама.

Приказ: Тип кинопројектора у биоскопима (за 78,4% биоскопа)

Приказ: Биоскопи који имају могућност за дигиталне пројекције

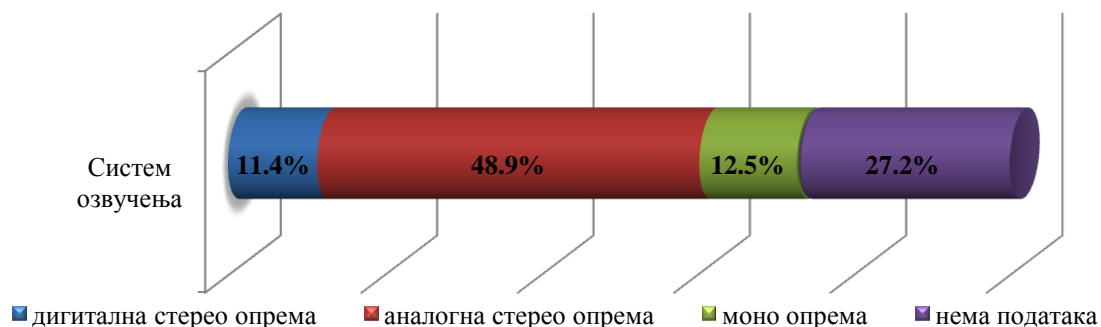

2.2.5. Озвучење

На светском нивоу, у погледу система озвучења у салама, 2005. године долази до велике промене тј. преласка са белог светла који чита тонски запис са траке на црвено светло (*red light* систем озвучења), односно колорисани тонски запис. Установљено је да је овакав систем јефтинији, није канцероген и пружа квалитетнији звук уз адекватну опрему за приказивање филмова те је постављен као неминовност у даљем раду биоскопа. Према речима Дејана Живковића, који се у оквиру свог предузећа *A.C.S Kinoakustika d.o.o* бави звучном опремом, до 2008. године сви биоскопи у Србији су уградили *red light* озвучење. Многи биоскопи су наставили да унапређују аудио компоненту у својим салама те су убрзо уградили стерео системе, углавном марке Долби (*Dolby Stereo Surround*). Неки биоскопи касније су уградили и дигиталну верзију стерео озвучења, попут мултиплекса. Први *red light* систем уграђен је у дворану Културног центра Београда, а први аналогни Долби стерео систем у биоскопу Одеон, док је први дигитални стерео систем дошао у Дворану Дома синдиката (Дејан Живковић, *A.C.S Kinoakustika d.o.o*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

Озвучење је у биоскопим у Србији, према подацима достављеним од стране представника биоскопа, мањи проблем у односу на кинопројекторе, јер је и знатно јефтинији. Тако 60,2% приказивача, или њих 53, има стерео систем озвучења (дигитални – 10; аналогни – 43), произведен након 2000. године. Значајно је поменути да Културни центар у Смедеревској Паланци наводи да нема систем озвучења, те стога нема ни биоскопске пројекције. Такође, Културни центар у Новом Пазару користи, према речима представника те установе, импровизовани систем озвучења.

Приказ: Системи озвучења у биоскопима

За актуелна дешавања у сфери приказивачке делатности, односно дигитализацију, аналогни системи озвучења неће бити препрека јер се читање звука уз одговарајући конвертор пребацује на дигиталну форму. Овај додаток не би требало да представља ни велико финансијско оптерећење јер његова цена на тржишту износи између 1.500 и 2.500 евра (http://www.fcs.rs/app/3_predavanje.pdf, предавање Тила Кјузмана (*Till Cussmann*), стр 15).

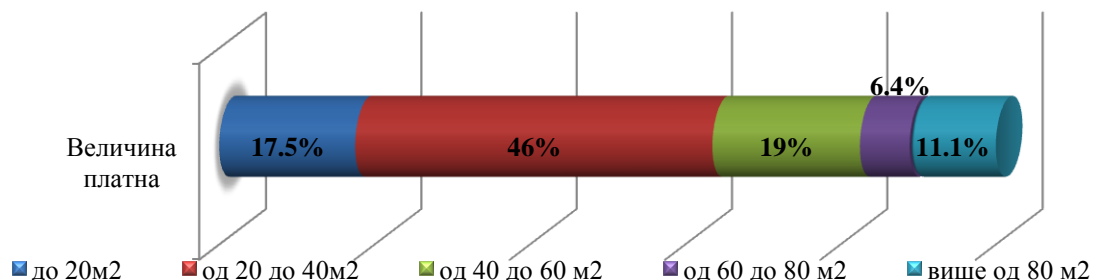
2.2.6. Платно

Према стандардима који се већ полако превазилазе, димензије платна су одређиване према дужини сале, те је тако ширина платна износила половину дужине сале. Међутим, биоскопи нису били у обавези да поштују овај стандард, тако да су неки произвољно одлучивали о величини платна. У биоскопима у Србији без обзира на величину сале најзаступљенија су платна величине 8x3 или 7x4 (Стеван Живковић, *Cinema Service*, предузеће за сервисирање и дистрибуцију биоскопске опреме, интервју вођен 14.05.2013. године). Данас се све чешће иде ка моделу да платна буду од зида до зида, што је и нови стандард за мултиплексе, који је и испоштован од свих мултиплекс биоскопа у Србији.

Савремена биоскопска платна су израђена од ПВЦ материјала и перфорирана су како би пропуштала звук. За потребе дигитализације, односно за квалитетнију слику, потребно је да платна имају већу рефлексију што омогућава сребрни премаз. Та такозвана „сребрна платна“ представљају још један трошак (од 3.000 до 7.000 евра) за приказиваче као неопходност у процесу дигитализације, јер су у великом броју биоскопа платна стара и по 20 година са малом рефлексијом.

Мали број биоскопа доставио је податке о димензијама платна. Завод поседује податке за 46,6% биоскопских сала, односно 62% биоскопа. Највећи број сала за које Завод располаже подацима, има платно величине између 20 и 40м² – 46%, а најмањи број сала има платно величине између 60 и 80м² – 6,4%. Треба поменути да се ипак велики број биоскопа налази изван ове статистике јер Заводу нису доставили податке. Платно веће од 100м² има само неколицина биоскопа и то по правилу у великим регионалним центрима – у Београду, Новом Саду и Крагујевцу. Поред мултиплекс биоскопа који имају углавном велика, *wall-to-wall*, платна, ту су још само Сава Центар и Дом синдиката. Сава Центар има убедљиво највеће платно, које одговара сали од 3.500 седишта – 264м². Изузетак од биоскопа са више сала који по правилу имају бар једно велико платно у највећим просторима за пројекције, јесте Центар за културу у Бору који располаже платном од 117м².

Приказ: Величина платна у салама (подаци се односе само на прикупљене упитнике)

2.3. Програми, промоција и публика

2.3.1. Пројекције

Највећи број биоскопа, 58%, је за гледаоце отворен током целе године. Ипак, потребно је напоменути да 14,8% биоскопа није доставило податке Заводу. Од биоскопа који су отворени током целе године, више од трећине свакодневно приказује филмове. Оваква ситуације није значајно другачија у односу на 80-е и 90-е године (године за које постоји оваква статистика). Међутим, приметно је да број биоскопа који све ређе приказују филмове расте из године у годину, те је 1982. године биоскопа који ређе од једном недељно приказују филмове било тек 0,6% (Golubović (ur.) 1984: 153), а 2012. године таквих биоскопа има 26,7%. И овде свакако треба поменути да у 2012. години, 14,6% биоскопа веома ретко, односно тек неколико пута годишње, уприличи пројекцију филма, те се поставља питање колико у овим установама биоскопска делатност заиста „живи“.

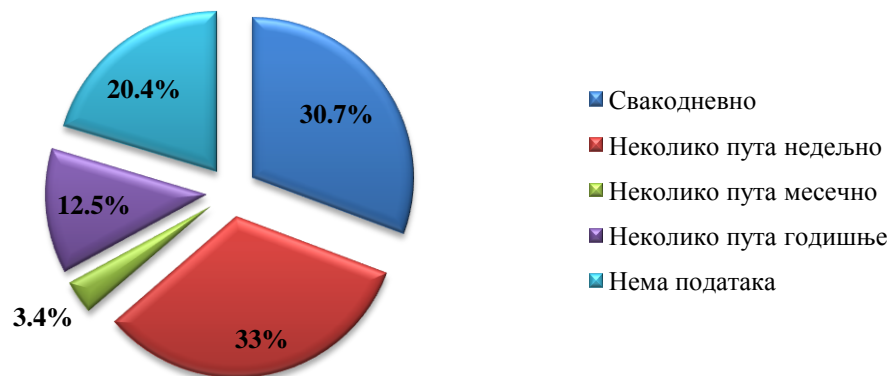
Табела: Биоскопи према учесталости приказивања филмова у току недеље

Учесталост рада биоскопа	1982*	1987*	1992*	1994*	2012**	Напомена: узете су године – 1982. као прва за коју постоји статистика, 1987. као петогодишњи преглед и 1994. као последња за коју постоји статистика из годишњака о кинематографији
свакодневно	26,1%	26,5%	37,1%	27,7%	36%	
5-6 дана недељно	25,1%	23,6%	22,5%	18,5%	14,7%	
3-4 дана недељно	22,5%	21,6%	9,3%	10,2%	17,3%	
1-2 пута недељно	25,7%	25,2%	23,2%	20,1%	5,3%	
Ређе од једном недељно	0,6%	3%	7,9%	23,5%	26,7%	

*подаци из филмских годишњака

**подаци из истраживања Завода за проучавање културног развитка (упитници, телефонски интервјуи и интернет презентације биоскопа)

Приказ: Учесталост приказивања филмова у биоскопима

Као што је у претходном делу рада напоменуто, током 2012. године било је активно 88 биоскопа, од којих пет биоскопа није радило током 2010. и 2011. године. Постоје и они који су радили током наведених година, али у 2012. години нису имали пројекције (попут Центра за културу у Сопоту, дома културе *Михајло Пупин* у Идвору, Дому културе *Кочо Рацин* у Јабуци, Културно-туристички центар у Лапову).

Заводу за проучавање културног развитка податке о броју пројекција у 2010. години доставило је 63 биоскопа, док је наведене податке за 2011. годину доставило 67 биоскопа. Тако, укупан број пројекција приказивача који су доставили податке Заводу у 2010. години био је 41.103, а у 2011. години 41.713. Ипак, битно је нагласити да је овај број далеко већи, јер највећи биоскопи, попут Синеплекса у Крагујевцу и Београду, Арене у Новом Саду и Роде у Београду, али и Академија 28 у Београду, чачански, ваљевски, вршачки биоскопи и још 20 мањих приказивача није доставило податке Заводу.

Према достављеним подацима, не постоји биоскоп који не приказује игрane филмове, с тим што готово трећина приказује искључиво овај жанр. После играних, највећи број биоскопа приказује и анимиране (близу 60%), а око 60% биоскопа који приказује и игрane и анимиране, отворен је за приказивање документарних филмских

садржаја. Једини биоскоп који приказује игране и документарне, али не и анимиране је биоскоп *Стенли Кјубрик* у Мокрој Гори.

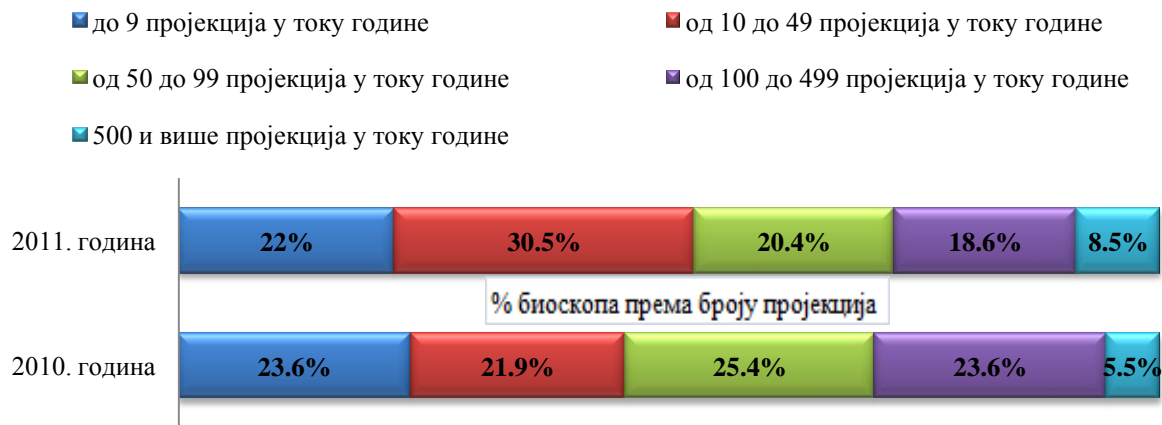
Према подацима којима располаже Завод у току обе посматране године, 2010. и 2011, највећи број филмских пројекција имао је биоскоп *Колосеј* – 18.029 у 2010. и 19.280 у 2011. години. Овакав податак не изненађује, јер је *Колосеј* једини биоскоп са 11 сала у Србији који има редовне, свакодневне пројекције. Ипак, мора се нагласити да готово трећина биоскопа Заводу није доставила податке о броју филмских пројекција. Највећи број биоскопа у Србији, који је доставио податке, је и 2010. и 2011. године гледаоцима приказао до 500 филмова у току године. Међутим, велики број биоскопа, око четвртине, у просеку, има свега једну пројекцију недељно. Такође, током 2010. године пет биоскопа није у својим салама гледаоцима приуштило ниједан филм. Све ово наводи на закључак да је потребно најпре прецизно дефинисати шта треба сматрати биоскопом, те направити дистинкцију између повремених приказивача и биоскопских установа.

Приказ: Укупан број пројекција у биоскопима активним током 2010. и 2011. године - Процент биоскопа према броју пројекција

	ниједна пројекција	до 9 пројекција у току годину	од 10 до 49 пројекција у току године	од 50 до 99 пројекција у току године	од 100 до 499 пројекција у току године	од 500 до 999 пројекција у току године	1000 и више пројекција у току године	нема података
2011. година	0%	13,5%	16,8%	13,5%	16,8%	6,7%	5,6%	27,1%
2010. година	4,5%	12,3%	15,7%	7,9%	22,5%	6,7%	4,5%	25,9%

У биоскопима у Србији се најчешће приказују играни филмови, како домаће тако и стране продукције. Тако је према подацима који су достављени Заводу током 2010. године највећи број бископа у категорији оних који прикажу од 50 до 100 филмова годишње – 25,4%, док је у 2011. години било највише оних који су приказали између 10 и 50 филмова – 30,5%. Највећи број играних филмова гледаоцима је приуштио биоскоп *Колосеј* – 18.029 у 2010. и 16.868 у 2011. години.

Приказ: Биоскопи према броју ИГРАНИХ ФИЛМОВА у 2010. и 2011. години (биоскопи који су доставили податке Заводу)

Далеко највише документарних филмова приказује биоскоп *Стенли Кјубрик* у Мокрој Гори (400 у 2010. и 300 у 2011. години), док сви остали биоскопи који се опредељују за овај жанр прикажу мање од 30 „документараца“ годишње.

Приказ: Биоскопи према броју ДОКУМЕНТАРНИХ ФИЛМОВА у 2010. и 2011. години (биоскопи који су доставили податке Заводу)

Када је реч о анимираним филмовима они се највише приказују у Колосеју (2.980 у 2010 / 2.400 у 2011. години) и Дому синдиката (964 у 2010 / 1.007 у 2011. години), док их у другим биоскопима има углавном до 50 годишње. Између 50 и 100 анимираних филмова годишње прикажу једино Културни центар *Светозар Марковић* у Јагодини – 100 у 2010. / 110 у 2011. години, Културни центар Бачка Паланка – 60 у 2010 / 66 у 2011, и *Екран д.о.о* у Сомбору – 54 у 2010 / 60 у 2011. години. Треба поменути и Арт биоскоп *Александар Лифка* који је током 2010. године уприличио 38 пројекција, а 2011. године 77 пројекција анимираних филмова.

Приказ: Биоскопи према броју АНИМИРАНИХ ФИЛМОВА у 2010. и 2011. години (биоскопи који су доставили податке Заводу)

Едукативни филмови нису популарни у биоскопима у Србији, јер свега око 16% 15,7% биоскопа приказује ове филмове, и то најчешће до три годишње (три биоскопа прикаже пет и један девет). Једино биоскоп у Мокрој Гори прикаже 200 едукативних филмских садржаја у току године и Арт биоскоп *Александар Лифка* у Суботици 37 у 2010, односно 15 у 2011. години.

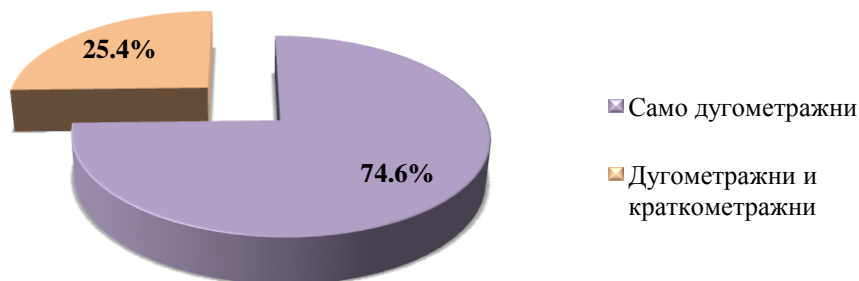
Приказ: Биоскопи према броју ЕДУКАТИВНИХ ФИЛМОВА у 2010. и 2011. години (биоскопи који су доставили податке Заводу)

Када је реч о форми, краткометражне филмове у Србији, према достављеним подацима (59 биоскопа), било је могуће гледати у 15 биоскопа (у Брусу, Тићевцу, Неготину, Кањижи, Врбасу, Ариљу, Зајечару, суботичком арт биоскопу, београдском културном центру и Дому омладине, Зрењанину, нишком студентском културном центру, Врњачкој Бањи, Биоскопу *Стенли Кјубрик* у Мокрој Гори и у Качареву код Панчева) и то чешће стране него домаће продукције. Једини биоскоп који је 2010. и 2011. године приказао искључиво домаће краткометражне филмове је биоскоп *Стенли Кјубрик* и то је уједно и установа која има највише пројекција филмова овог формата – преко хиљаду годишње. Сви остали биоскопи имају далеко мањи број пројекција краткометражних филмова – у случају домаћих најчешће не преко 20 годишње, а у случају страних између 30 и 60. Иза биоскопа у Мокрој Гори, према броју пројекција филмова кратког метра, налази се београдски Дом омладине са 101 пројекцијом у 2010. и 237 у 2011. години, и стране и домаће продукције. У 2010. години у 11 биоскопа било је укупно 1.623 пројекција краткометражних филмова (од тога 73,9% у биоскопу у Мокрој Гори), а у 2011. години у 14 биоскопа публика је уживала у 1.651 пројекцији филма кратког метра (две трећине пројекција уприличено је само у биоскопу у Мокрој Гори). Поред филма кратког метра, сви наведени биоскопи приказују и дугометражне филмове.

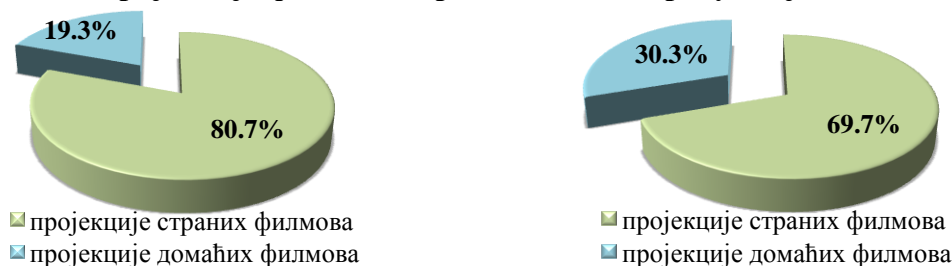
Ипак, највећи број биоскопа опредељује се за приказивање само дугометражних филмова – 44 од 59 биоскопа који су доставили податке.

Приказ: Биоскопи према филмовима које приказују (биоскопи који су доставили податке Заводу)

У укупном броју приказаних дугометражних филмова очекивано је заступљенија страна продукција од домаће. Ипак, приметан је раст удела домаћих пројекција у односу на стране у две посматране године (2010. и 2011. година). Тако је у 2010. години било 9.049 пројекција страних и 2.168 пројекција домаћих филмова, а у 2011. години 8.000 страних, а 3.470 домаћих.

Приказ: Однос пројекција филмова стране и домаће продукције

Међу биоскопима који су током анализираних година приказивали филмове постоје и они који су приказивали само домаће, или само стране филмове. Тако је у 2010. години осам биоскопа приказивало само домаће, а шест само стране филмове. У 2011. години десет биоскопа се определило за пројекције само домаћих, а четири само страних филмова.

Када се говори о земљи порекла филмова, 24 биоскопа, односно 27%, доставило је тражене податке Заводу, што се не може сматрати довољним за подробнију анализу. Ипак, у обе посматране године, сви биоскопи су приказивали филмове америчке продукције, док се за француске и британске филмове одређује упола мање биоскопа. Са друге стране, интересанто је да Арт биоскоп *Александар Лифка* у Суботици приказује подједнако филмове америчке и мађарске продукције. Такође, Културни центар Зрењанин је поред великог броја америчких филмова приказао и значајан број немачких и норвешких филмова и у мањој мери шведских, финских, индонежанских, мађарских и руских филмова. Културни центар Београд такође приказује филмове са различитих говорних подручја, те тако поред америчких приказује и немачке, шпанске, шведске, пољске, јапанске, данске и турске филмове. Овај податак не изненађује с обзиром да Културни центар Београда учествује и као организатор и као суорганизатор многих међународних филмских фестивала (*Слободна зона*, Београдски фестивал документарног и краткометражног филма, ФЕСТ, Фестивал ауторског филма, Дани холандског филма, Дани шведског филма, Дани француског филма, Нордијска панорама и слично (<http://www.kcb.org.rs/OProgramima/Filmskiprogram/tabid/62/language/sr-Latn-CS/Default.aspx>, приступљено 13.05.2013. године).

2.3.2. Промоција

Када је реч о информисању публике о филмовима у којима могу да уживају, приказивачи се најчешће одређују за плакате и интернет, односно интернет презентације и виртуелне социјалне мреже. Најређе у ту сврху користе рекламе у штампаним медијима и банере на интернету.

Од 68% установа које су доставиле податке, 96,6% ће се најчешће одлучити за плакат као најзаступљенији вид рекламе нових филмова, док ће 38,9% изабрати рекламу у штампаним медијима. Могућност коришћења медија у ту сврху реализовало је готово 80%. То су у највећем броју случајева локалне и регионалне ТВ и радио

станице. Са националним ТВ станицама сарађује шест установа или свега око 10% приказивача који су доставили податке (Дом омладине Београд, Културни центар Београда, Омладински центар ЦК13 у Новом Саду, Културни центар Пожега, Културни центар Врњачка Бања и Центар за културу и образовање општине Аранђеловац).

Колико је интернет битан у промовисању биоскопа говори и податак да 74,7% свих приказивача има интернет презентацију својих програма, али и да 79,1% биоскопа маркетинг врши на виртуелним друштвеним мрежама.

Битно је напоменути да је једино Дворана културног центра истакла рекламирање путем билборда, а *Купина филм* из Ниша једина има телевизијску емисију на регионалној ТВ станици која је посвећена филмовима и раду биоскопа.

Приказ: Начини промоције биоскопа (приказани су само биоскопи који су доставили податке, њих 59 – мултипли одговори)

начин промоције	плакати	флајери	спотови на телевизији	рекламе на радију	рекламе у штампаним медијима	интернет банери	виртуелне социјалне мреже	нешто друго
Биоскопи	96,6%	64,4%	61%	72,8%	38,9%	42,3%	79,6%	3,4%

Када се говори о личном контакту, велики број приказивача маркетиншке активности обликује и кроз поруке путем мобилних телефона, слање позивница на кућне адресе и креирање мејлинг листе. Мејлинг листу има 43,3%, позивнице шаље 35,5%, а СМС поруке шаље трећина установа од 60 приказивача који су доставили податке Заводу.

2.3.3. Публика

Број посетилаца биоскопа рапидно се смањује из деценије у деценију од 60-их година 20. века на овамо. Наиме, док је 1964. године у просеку сваки грађанин Србије ишао око десет пута годишње у биоскоп, у 2011. години то једва да чини једном у две до три године. Наиме, популарност биоскопа видно опада јер се мења и његова друштвена улога. Раније је, према речима Стевана Живковића, (*Cinema Service*, предузеће за сервисирање и дистрибуцију биоскопске опреме, интервју вођен 14.05.2013. године), биоскоп имао и информативну улогу. Публика је долазила да би одгледала вести, рекламе, кратке филмске форме... Када телевизија постаје распрострањен медиј и телевизор општедоступан уређај, биоскопи се све мање посећују и добијају улогу забавног карактера. Касније, доласком видерекордера, потом и других модела кућне репродукције филмова, биоскопи остају без највећег дела публике. Данас се у биоскопе одлази због доживљаја који није могуће искусити у кућним условима, на пример дигиталне технологије, звука, 3Д доживљаја. Међутим, да ће и ова технологија тражити своје унапређење веома брзо, сведочи податак о експанзији кућних 3Д телевизора. Наиме, *3Д технологија све је заступљенија у немачким домаћинствима. Сваки четврти телевизор који се тренутно продаје у Немачкој има могућност да прикаже тродимензионалну слику. Пре само годину дана, сваки 20. продати телевизор имао је ове могућности... Удео продатих блу-реј плејера сада износи 60 одсто, а до пре годину дана овај удео је износио 34 одсто... Многи произвођачи телевизора сада већину својих модела нуде са 3Д функцијом* (<http://www.rts.rs/page/rts/sr/Digitalizacija/story/1578/Vesti/1116234/Ekspanzija+3D+TV+u+Nema%C4%8Dkoj.html?email=yes>, приступљено 21.05.2013. године).

Табела: Број посетилаца биоскопа по декадама/годинама

Број посетилаца	1964*	1972*	1982*	1992*	2002*	2011**
Број биоскопа	48.133.000	31.878.000	31.064.000	2.230.000	4.346.929	2.398.326
	656	634	283	151	217	67

Напомена: Заводу 19 биоскопа није доставило податке о броју посетилаца.

*Подаци *Годишњака* Института за филм

** Подаци Завода за проучавање културног развитка

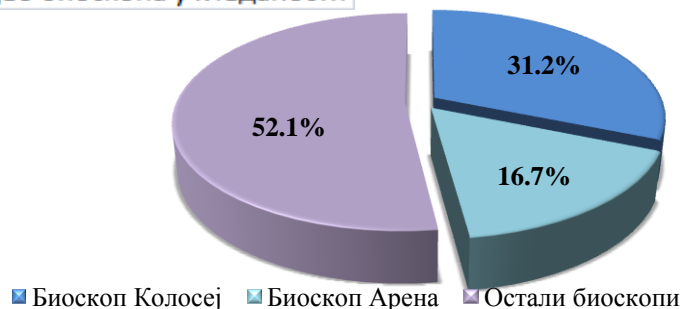
Највећи број биоскопа бележи посету до 3.000 гледалаца годишње – 53,7%. Они биоскопи који имају посету већу од 50.000 гледалаца годишње налазе се готово по правилу у Београду. Једини биоскоп ван Београда са великом посећеношћу је биоскоп *Арена* у Новом Саду.

Приказ: Биоскопи према броју посетилаца у 2011. години (од 86 биоскопа који су радили у 2011. години, приказани су само они биоскопи за које Завод поседује податке – њих 67)

Највише гледалаца у 2011. години имао је биоскоп *Колосеј*, готово трећину свих посетилаца биоскопских сала у Србији. Најмању посету имали су биоскопи у Качареву код Панчева, Лапову и Зајечару.

удео биоскопа у гледаности

Табела и приказ: Рангирање биоскопа са највећим бројем посетилаца

Рбр.	Биоскоп	Број посетилаца у 2011. години
1.	Колосеј, Београд	748.616
2.	Арена, Нови Сад	401.134
3.	Стер Синемас, Београд	267.896
4.	ЈП Сава Центар, Београд	156.394
5.	Таквуд, Београд	145.795
6.	Дворана дома синдиката, Београд	138.627
7.	Рода, Београд	137.123
8.	Академија 28, Београд	85.000
9.	<i>Стенли Кјубрик</i> , Мокра Гора	38.000

Иако се у биоскопима Србије чешће приказују страни филмови, пројекције домаћих филмова су посећеније. Према подацима 78% установа (којима Завод располаже) једну пројекцију домаћег филма у просеку погледа 230 љубитеља филма, док пројекцију страног филма посети у просеку 97 гледалаца. Овај податак не

изненађује јер је продукција домаћих филмова знатно мања у односу на стране те су тако и пројекције ових филмова ређе. Када домаћи филм дође у биоскопе, велики број гледалаца га погледа за краће време и мањи број пројекција у односу на стране.

Већину публике, према процени представника биоскопских установа, у 19 биоскопа чине деца, док је омладина најбројнија у 29 биоскопа. Старија популација (од

омладине) чини већину једино у биоскопима *Еуросинема* у Суботици и Центру за културу и образовање општине Аранђеловац. У осам биоскопа подједнако су заступљене две групе публике (млади и деца или млади и старији). Овакав налаз потврдио је и резултат истраживања културних навика грађана Србије, рађеног од стране Завода за проучавање културног развитка 2010. године по коме је биоскоп најпосећенији од стране омладине, што показује и табела која следи (*Културне праксе грађана Србије*, аутори Предраг Цветичанин и Маријана Миланков).

Табела: Посета биоскопима по старосним категоријама (преузето из истраживања Завода *Културне праксе грађана Србије*)

Број посета БИОСКОПУ у протеклих годину дана	Старосне категорије							
	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89
ниједном	41,7%	42,9%	60,4%	66,5%	79,2%	89%	94%	93,3%
1-3 пута	33,3%	32,1%	25,3%	22,7%	13,4%	9,9%	6%	0%
4-6 пута	20,8%	16%	8,7%	6,8%	5,6%	0,6%	0%	0%
6-12 пута	0%	6,1%	3,8%	1,8%	1,1%	0,6%	0%	0%
више од 12 пута	4,2%	2,9%	1,7%	2,2%	0,7%	0%	0%	6,7%

2.4. Финансије

Код финансирања биоскопа треба правити разлику између приватних биоскопа и оних коју своју делатност обављају захваљујући јавном буџету што је случај код готово свих културних центара. На питање о финансијама и начину буџетирања Заводу је одговорило 59% установа у којима функционише приказивачка делатност.

Република има веома мали удео у финансирању приказивачких установа. У седам установа тај удео је у 2010. години износио од 1,5% до 5% и једино у Врњачкој

Бањи он је био 12%. У 2011. години Република је учествовала у буџету десет установа са уделом од 1% до 11% и код Културног центра Нови Пазар са 21%. Студентски културни центар у Нишу је на буџету Министарства просвете, па је и учешће Републике у буџету ту највеће – око 92% у обе посматране године.

Табела: Финансирање установа са приказивачком делатношћу од стране Републике Србије

	до 5%	од 6% до 20%	од 21% до 100%	не финансира Република	нема података
2010. година	8%	1,1%	1,1%	48,9%	40,9%
2011. година	5,7%	4,5%	2,3%	46,6%	40,9%

Градови финансирају 12% биоскопа за које Завод располаже подацима, док најчешће трећину средстава који су потребни установи у којој функционише приказивачка делатност обезбеђује општина оснивача. Тако, једина два поливалентна центра која биоскопску делатност финансирају сопственим средствима су Културни центар Лазаревац и Општинска библиотека у Варварину.

Табела: Финансирање установа са приказивачком делатношћу од стране града оснивача

	до 49%	од 50% до 69%	од 70% до 99%	100%	не финансира Град	нема података
2010. година	1,1%	3,4%	4,5%	2,3%	47,7%	41%
2011. година	1,1%	5,7%	4,5%	2,3%	46,6%	39,8%

Табела: Финансирање установа са приказивачком делатношћу од стране општине оснивача

	до 49%	од 50% до 79%	од 80% до 99%	100%	не финансира општина	нема података
2010. година	5,7%	6,8%	18,1%	1,1%	22,7%	39,9%
2011. година	4,5%	6,8%	18,1%	1,1%	28,4%	41,1%

Сопствени приходи јесу код 84% биоскопа који су Заводу доставили податке један од начина финансирања. Ипак, поред два поливалентна центра која се у потпуности финансирају сопственим средствима на овај начин се првенствено финансирају приватни биоскопи и јавна предузећа. Тако су се и у 2010. и у 2011. години у потпуности финансирани сопственим приходима *Дворана Дома синдиката*, *III Сава центар* и биоскоп *Таквуд*, док се биоскоп *Кварт* из Краљева 98% финансирао из сопствених прихода у обе посматране године, а биоскоп *Екран* из Сомбора 97% у 2010. години и 89% у 2011. години.

Табела: Финансирање установа са приказивачком делатношћу сопственим приходима

	до 10%	од 11% до 49%	од 50% до 99%	100%	не финансира се сопственим приходима	нема података
2010. година	11,3%	21,6%	3,4%	5,7%	17%	29,7%
2011. година	11,3%	19,3%	4,5%	5,7%	18,2%	41%

Алтернативне видове финансирања, поред јавног буџета и сопствених прихода, користи мали број биоскопа. Наиме, конкурисање са пројектима, налажење спонзора и донације нису честа пракса у установама културе које се највећим делом ослањају на локалне и државни буџет (*Културни ресурси округа Србије*, Завод за проучавање културног развитка, 2011. година), те тако и биоскопска активност није по питању финансирања изузетак што утиче и на избор и број филмова који се приказују у градовима Србије. Средства из разних фондова прибавили су једино биоскоп *Александар Лифка* из Суботице обезбедивши 28% годишњег буџета у 2010. години, и Културни центар Панчево са 0,4% учешћа ових средстава у годишњем буџету. У 2011. години ниједна установа није обезбедила новац кроз фондове. Са спонзорствима и донацијама је ситуација нешто боља. И у 2010. и у 2011. години исте установе, њих четири, користило је средства од спонзора – Дом омладине Београд (9%, односно 7%), Културни центар Пожега (3%, односно 5%), Културни центар Панчево и Центар за културу *Вук Караџић* у Лозници (по 1% у обе посматране године). Донације су најзаступљеније од алтернативних извора финансирања јер су учествовале у буџету седам установа у 2010, односно осам установа у 2011. години. Донације су у две посматране године најзаступљеније у Дому омладине Београд са 12% у 2010. и 7% у 2011. години.

Свега 18 поливалентних установа доставило је податке о уделу биоскопске делатности у укупном буџету установе. Међутим, већ из тога може се видети да се за набавку, приказивање филмова и одржавање опреме издвајају веома мала средства из укупних финансија установа. Највише за биоскоп издваја Народна библиотека Ариље – 40% у 2010. и 24% у 2011. години. За њом следи трстенички Народни универзитет који је за биоскоп издвојио 14% у 2010, односно 16% укупном у 2011. години. Остале поливалентне установе издвајају значајно мање средстава – између 0,3% и 10%.

Скромни буџети намењени приказивачкој делатности утичу и на улагања у биоскопску опрему и сале. Наиме, у трогодишњем периоду од 2010. до 2012. године 24 установе наводе да су имале улагања у овај сегмент рада. Највећу инвестицију имао је

Културни центар Нови Пазар у оквиру које су комбинована сопствена средства, средства града новог Пазара и средства амбасаде Азербејџана, а новац је искоришћен за реновирање дворане – око 14 милиона динара. Комбиновано улагање које чине и средства из иностранства користио је и Културни центар Београда који је адаптирао салу уз помоћ инвестиције Града Београда, општине Стари Град у Београду, Министарства културе и информисања и *Еуримаж*-а, фондације за помоћ биоскопима – око 8 милиона динара. Образовно културна установа *Цнеса* у Кањижи имала је велику инвестицију од око 9 милиона динара за уређење дворишта и санитарног чвора коју је добила од општине Кањижа и из Фонда за капитална улагања АП Војводине.

Приватни биоскопи углавном нису доставили податке Заводу о буџетирању, али они се према правном карактеру и начину функционисања највише ослањају на зараду, односно сопствена средства. Једина приватна установа која је доставила податке је *Екран д.о.о* у Сомбору који комбинује сопствена средства и донације у буџету од око 5,5 милиона динара. У овом биоскопу једина инвестиција у последње три године дошла је од власника – око 1,3 милиона динара и искоришћена је првенствено за набавку опреме и дигитализацију (93%), али и за обнову и ремонт електроинсталација, прозора и врата, система вентилације и грејања.

Највећи број биоскопа инвестирао је у набавку нове опреме, али не комплетне, већ за поједине сегменте, као што је звук, платно, пројектор и слично.

Као приоритетне инвестиције највише приказивачких установа наводи набавку опреме за дигитализацију сала – 20 од 34 установе које су доставиле податке о приоритетним инвестицијама. Након опреме, највећи приоритет биоскопа су разни сегменти сређивања сале – од комплетне реконструкције, до замене седишта, степеништа и слично. То је приоритет 19 биоскопа.

2.5. Улазнице

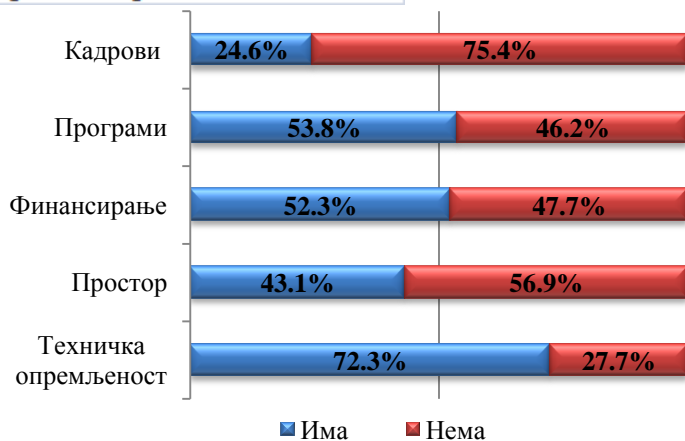
Највећи број биоскопа у Србији наплаћује улазнице за своје програме. Наиме, Завод располаже овим подацима за 79,5% установа са приказивачком делатношћу, од којих готово 85% наплаћује пројекције филмова, што чини 68% од свих установа у којима се приказивају филмови. Са друге стране, три биоскопа не наплаћује пројекције некомерцијалних филмова – Арт биоскоп *Александар Лифка* из Суботице, *Културни центар Београд* и *Дом омладине* из Београда, док је у *Југословенску кинотеку* бесплатан улаз на фестивале. У највећем броју биоскопа цене карата износе 150 до 200 динара. Очекивано, у регионалним центрима, првенствено у Београду и Новом Саду, улазнице коштају и до 400 динара, с тим што су 3Д пројекције скупље, у просеку за 100 динара. Ипак, биоскопи често дају попусте за децу, студенте, пензионере и особе са инвалидитетом, те тако према подацима Завода осам приказивачких установа не одобрава попусте приликом куповине карата ни за једну категорију грађана. Поред тога, мултиплекс биоскопи у последње време организују такозвани *happy day*, односно један дан у недељи када продају карте по нижим ценама.

Иако три четвртине биоскопа (66 од 88) има интернет презентације, код свега четири биоскопа омогућена је куповина карата преко интернета (*on-line*) – *Колосеј*, *Синеплекс* у Крагујевцу и Београду, *Арена* у Новом Саду.

2.6. Проблеми

Када је реч о проблемима најчешће су то они у вези са техничком опремљеношћу, односно са потребом за дигитализацијом сала. Овај проблем истиче 47 биоскопа или 72,3% биоскопа од 65 који су доставили податке по овом питању. Свега 18 биоскопа истиче да нема проблем са опремом. Најмањи проблем биоскопа су кадрови.

Приказ: Проблеми биоскопа

Што се простора тиче, 60,7% од оних који су навели да имају проблем наводи потребу за адаптацијом зграде или сале, од комплетног реновирања, преко замене крова, до уређења сале. Четири биоскопа експлицитно наводе потребу за заменом седишта, пет наводи проблем малог простора. Интересантно је да Образовно-културна установа Цнеса у

Кањижи истиче да има превелику салу за програме, док биоскоп *Таквуд*, који не располаже сопственим простором, као проблем наводи превелику цену закупа.

Од биоскопа који су навели проблем финансија 55,9%, односно 19 биоскопа, истиче потребу за већим средствима за програмску делатност. Са друге стране, четири установе проблем недостатка средстава уочавају у сфери набавке и одржавања опреме, док једна установа овај проблем сагледава кроз недостатак средстава за инвестиције. Две установе, Мултимедијални центар Тутин и Центар за културу *Вук Караџић* у Лозници, проблем финансија виде у дистрибутерима филмова (превисоке цене филмова), док представници Културног центра Београда сматрају да је основни проблем што они сnose трошкове приказивања некомерцијалних филмова (едукативног и документарног карактера). Поред тога, битно је напоменути да су четири биоскопа у Србији истакла потребу за финансирањем од стране локалне самоуправе која најчешће не препознаје биоскопску делатност при одређивању средстава.

Према мишљењу представника биоскопа који су као проблем навели кадрове, 81,2% сматра да је потребно запослити више особа које би се бавиле само

приказивањем филмова, а не и другим пословима у установи. Међу овим биоскопима битно је напоменути да Културни центар Београда као основни кадровски проблем види у редукованој систематизацији извршеној од стране оснивача – града Београда. Биоскопи су истакли неопходност запошљавања младих који би били запослени на месту кинооператера, организатора програма и ПР менаџера. Две установе културе које обављају и биоскопску делатност, Центар за културу Кладово и Дом културе Александравац, сматрају да би се проблем нестручног особља могао решити путем едукације запослених, а не запошљавањем нових кадрова.

Слабу посећеност пројекција филмова експлицитно је навело 45,7% биоскопа који истичу проблеме у програмима. Ипак, 11 установа наводи проблеме који имплицитно указују на слабу посећеност – лош одабир филмова, застарели филмови, слаба анимација публике, застарела опрема и/или некомфорне сале, могућност гледања филмова преко интернета пре него што дођу у биоскопе (пиратерија), кашњење филмова које је нарочито видно у мањим градовима.

„Велики је проблем што нам дистрибутери мењају распоред филмова у последњем тренутку. Често се догађа и да нам најбољи филм у месецу, за који би имали публике, откажу или у неким случајевима одложе за пар месеци. Тако дођемо у ситуацију да филм који смо наручили и који би имао публике буде приказан са пар месеци закашњења и на њему нормално нема публике, јер су тај филм у међувремену сви већ одгледали. Тако дођемо у ситуацију да плаћамо минималну гаранцију за неке непопуларне филмове које добијамо као замене за оно што смо наручили. Требало би успоставити неки механизам који би заштитио приказиваче филмова од дистрибутера, где би се дистрибутер на неки начин обавезао да нам испоручи филмове које смо и наручили и које редовно плаћамо.“ (коментар представника Народног универзитета Трстеник).

3. Дигитализација биоскопа

Дигитални формати и дигитална технологија приказивања филмова високе резолуције (2К) почела је свој развојни пут још пре 20 година. Међутим, садржај је био ограничен на материјал од неколико минута. Прва демонстрација дигиталног формата уприличена је у једном лондонском биоскопу марта 1998. године, али је она била намењена заинтересованим актерима филмске индустрије. Исте године јавност се први пут сусрела са дигиталним биоскопом у Сједињеним Америчким Државама када је приказан филм *Последње емитовање (The Last Broadcast)*, који је наредне, 1999. године, приказан и на Канском фестивалу. Тада је у Лос Анђелесу и Њујорку уз помоћ дигиталног ДЛП Синема (*DLP Cinema*) пројектора приказана и премијера филма *Ратови звезда: епизода I, Фантомска претња (Star Wars, Episode I, The Phantom Menace)*. Тренд дигиталних пројекција наставио се и у Европи, фебруара 2000. године када је у Француској приказан први дигитални видео (<http://www.3dfury.eu/dictionary/digital-cinema.html>, приступљено 25.05.2013. године).

До децембра 2000, у Северној Америци радило је 15 дигиталних биоскопских екрана, 11 у Западној Европи, четири у Азији и један у Јужној Америци. Организација Дигиталне биоскопске иницијативе (*Digital Cinema Initiatives DCI*) је формирана у марту 2002, као заједнички пројекат великих продуцентских студија (*Disney, Fox, MGM, Paramount, Sony Pictures Entertainment, Universal and Warner Bros Studios*) како би радила на развоју стандарда за дигиталне биоскопе (https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_cinema).

Континуиран развој дигиталних технологија непрекидно иновира приказивачку делатност. Тренд дигитализације биоскопа, у читавом свету, сваке године узима све више маха. Традиционални начин снимања, дистрибуције, и складиштења филмова, као и одговарајуће технологије које су подржавале приказивање филмова полако одлазе у заборав.

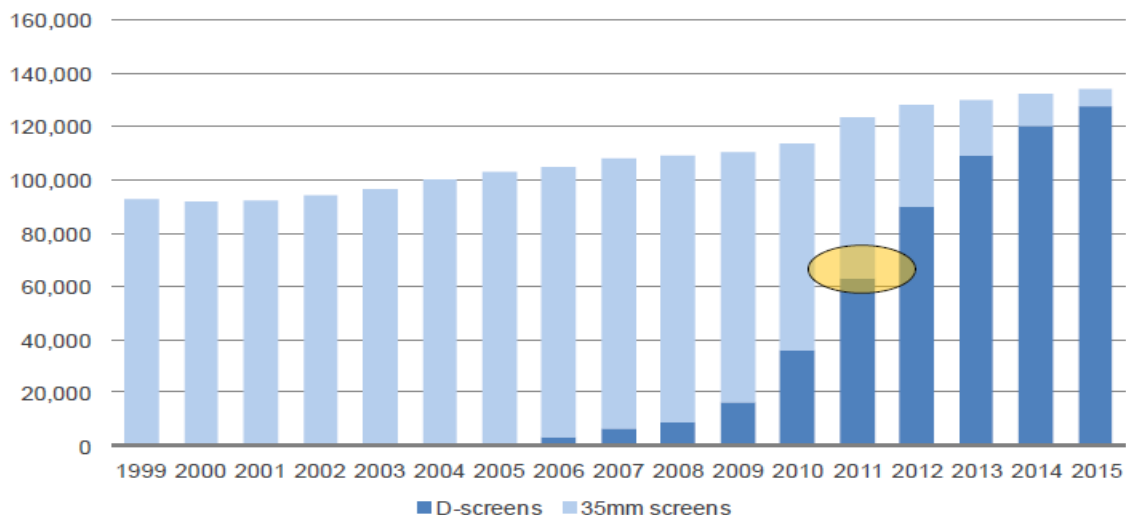
Према речима Зорана Цветановића, власника *Art Viste*, биоскопа *Рода*, *Шумадија Палас* и *Арена*, и члана управног одбора Филмског центра Србије, производња филмова коришћењем класичне филмске технологије, на тридесетпетомилитарској филмској траци (35 мм) престаје у 2013. години (<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:419085-U-Srbiji-manje-bioskopa-nego-posle-rata>, приступљено 10.04.2013. године).

Постоје и наводи да два главна произвођача филмских трака у свету, Кодак и Фуџи (Kodak, Fuji) полако губе купце и све су мање присутни на тржишту. У септембру 2012. године компанија Фуџи је прихватила своју последњу поруџбину за производњу филмских трака. Са друге стране компанија Кодак је прогласила стечај у јануару 2012. године (http://mkpe.com/digital_cinema/faqs/#3rd_party, приступљено 10.04.2013. године).

Некада светски стандард, тридесетпетомилитарска трака која се користила за снимање филмова, данас излази из употребе, а дигитални формат преузима примат. Сматра се да ће на глобалном нивоу употреба тридесетпетомилитарских копија престати до краја 2015. године (Hancock, D. 2012: 23).

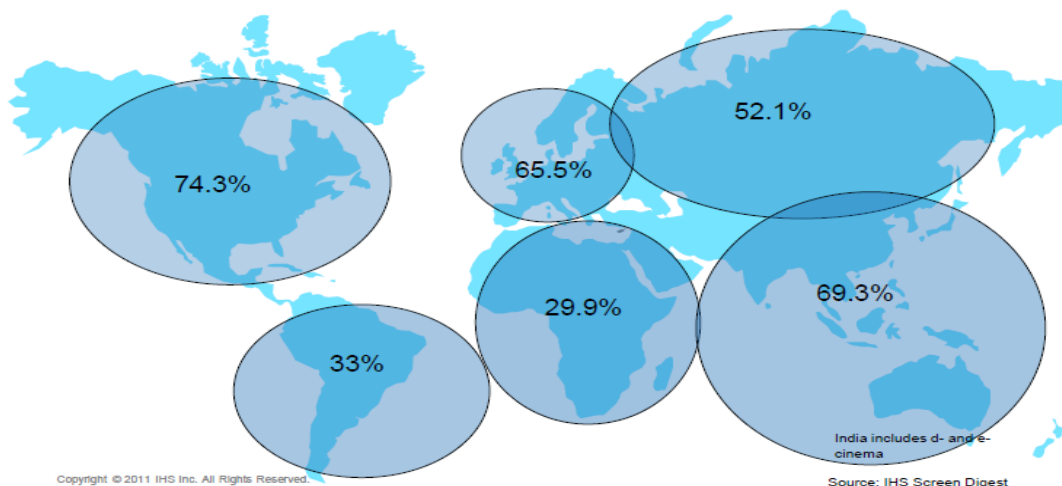
Дигитални биоскопи више нису новитет и њихов број се константно повећава. Највећи број биоскопа дигитализован је у периоду између 2010. до 2012. године. Прошле године, њихов раст је убрзан, а у блиској будућности, дигитални биоскопи ће постати стандард (Hancock, D. 2012: 2).

Приказ: Предвиђање глобалне дигитализације биоскопа по годинама (Нансоок, D. 2012: 2).

Према Хенкоку, који наводи податке еминентне енглеске компаније која се бави анализом медијског тржишта, *Ај Ејч Ес Скрин Дајџест (IHS Screen Digest)*, у првој половини 2012. године, навећи број дигитализованих биоскопа налази се у Северној Америци (74,3% од укупног броја). Европа са 65,5% заузима треће место по броју дигитализованих биоскопа (Нансоок, D. 2012:5).

Приказ: Глобални продор дигиталних биоскопа у првој половини 2012. године (Hancock, D. 2012: 5).

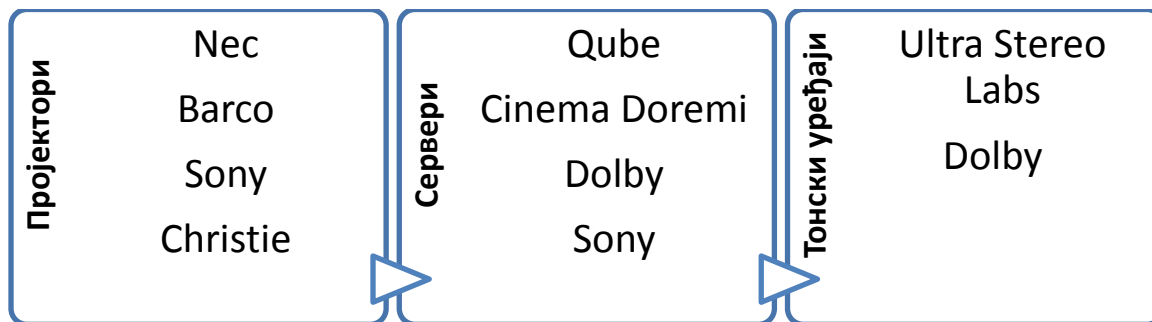
3.1. Д-синема

Термин *дигитални биоскоп* дефинисала је иницијатива ДЦИ (*Digital Cinema Initiatives*), основана 2002. године од стране седам водећих филмских студија: Дизни (*Disney*), Фокс (*Fox*), Парамаунт (*Paramount*), Сони (*Sony Pictures Entertainment*), Јуниверсал (*Universal*), МГМ (*MGM*) и Ворнер Брос (*Warner Bros Studios*). Иницијатива је креирана са намером да успостави стандард техничке спецификације опреме за комерцијалне биоскопе који приказују дигиталне филмске формате. У сарадњи са Америчким друштвом кинематографа (*American Society of Cinematographers*) ДЦИ је 2004. године осмислио евалуационе стандарде које је 2005. године и публиковао (<http://www.hdfury.nl/dictionary/digital-cinema.html> приступљено 06.06.2013. године)

Дигитални биоскоп или такозвани *Д-синема*, означава прелазак са класичног на дигитално презентовање филмова. Као што је већ поменуто, *Д-синема* се пре свега

односи на стандардизовану спецификацију техничке опреме за дигиталне пројекције, што је у филмском свету познато као *ДЦИ стандард*. ДЦИ стандард гарантује висок ниво техничких перформанси у смислу квалитета слике и тона, као и гаранцију поузданости и истрајности (<http://www.dcimovies.com/>, приступљено 28.05.2013. године). Самим тим што захтева одређени ниво квалитета опреме, овај стандард обавезује набавку опреме одређених произвођача. Тако се у опремању сала користе пројектори следећих произвођача: *Нек (Nec)*, *Барко (Barco)*, *Сони (Sony)*, *Кристи (Christie)*. Сервери, за складиштење и пуштање дигиталних формата, а да задовољавају ДЦИ стандарде подразумевају следеће произвођаче: *Кјуб синема (Qube Cinema)*, *Дорем (Doremi)*, *Долби (Dolby)*, *Сони (Sony)* итд, док тонски уређаји носе ознаке: *Ултра Стерео Лабс (Ultra Stereo Labs)*, *Долби (Dolby)* (Дејан Живковић, А.СS Киноакустика d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013.).

Приказ: Произвођачи дигиталне опреме по ДЦИ стандарду

Дигитални биоскоп подразумева:

1. Снимање филма директно на дигиталном медију
2. Дигитална дистрибуција филмова – дистрибуција се спроводи преко хард диска или преко брзе интернет везе
3. Дигитално пројектовање филмова – за коју су потребни дигитализовани филмови и дигитални пројектори

(<http://www.kolosej.rs/bioskop/3d-bioskop/3d-bioskop/>, приступљено 10.04.2013. године)

Д-синема подразумева преузимање филмова од стране приказивача преко хард диска или преко брзе интернет везе. Због ограничења у протоку информација путем интернета и великих електронских формата, у Србији је још увек пракса да се биоскопима филмови достављају путем хард диска од стране дистрибутера. (Дејан Живковић, А.СS Киноакустика d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013.).

Дигитални бисокоп има бројне предности у односу на досадашњи вид пројекција. Само неке од њих су:

1. Дигитална слика обезбеђује константан квалитет пројекције, а дигитални филмови су знатно трајнији.
2. Пројектори за Д-синему су знатно мање величине од аналогних пројектора, а самим тим заузимају много мање простора.
3. *Д-синема* опрема је врло једноставна за руковање, те се уз минималну обуку кадар може оспособити за руковање истом.
4. Дистрибуција дигиталних филмова (електронски преко Интернета, сателита или хард- диска) је једноставнија, бржа и пре свега јефтинија од дистрибуције тешких филмских трака.

5. Код старог начина дистрибуције и приказивања филмова често је долазило до раскорака између понуде и потражње филмова. Неки филм може неочекивано да постане хит, а самим тим расте и потражња за њим од стране приказивача. У тој ситуацији је много лакше копирати и дистрибуирати дигиталне формате (путем интернета или медија).
6. Пиратерија може бити ефикасније надзирана са снажним заштитима дигиталних формата у виду енкрипција и водених жигова. Такође, континуирани развој нових анти-пиратских технологија је већи код дигиталних формата.
7. Дигитални биоскопи могу користити софтвер којим се програмира распоред приказивања филмова, на различитим екранима у мултиплексу без неопходног присуства човека.
8. *Д-синема* подлеже обавезној ДЦИ стандардизацији, чиме се осигурава квалитет опреме, а самим тим и квалитет пројекција.
9. Са даљим развојем дигиталних пројектора слика и оптичко искуство се побољшавају.
10. Сале дигиталних биоскопа су флексибилне и вишенаменске. Могу се користити за живи пренос догађаја или могу имати функцију конференцијских сала.

Ограничења *Д-синема* биоскопа:

1. Иако дигитални формат филма не може механички да се оштети и огребе коришћењем, временом може услед честе употребе доћи до уништавања пиксела, те смањења квалитета слике.
2. У поређењу квалитета дигиталне и аналогне пројекције филма заступљено је мишљење да слика аналогне пројекције делује природније. Ипак, дигитална технологија се свакодневно побољшава, те се очекује да ће се овај проблем превазићи.

3. Већина биоскопа већ поседује аналогне пројекторе, а дигитални пројектори захтевају велика новчана средства.
4. Ризик улагања у дигиталне технологије је већи него у аналогне јер су дигиталне технологије склоне променама. Поједина дигитална опрема не трпи надоградњу која би пратила нове трендове.
5. Ако је филм снимљен у 4К резолуцији да би се постигла већа јасноћа слике, кино-пројектор такође треба да подржи ту резолуцију. Проблем је што биоскопи широм света користе веома мали број пројектора који подржавају ову резолуцију.
6. Стандарди дигитализације се стално мењају и зато многи дигитални биоскопи за потребе архивирања конвертују дигиталне филмове у аналогне.

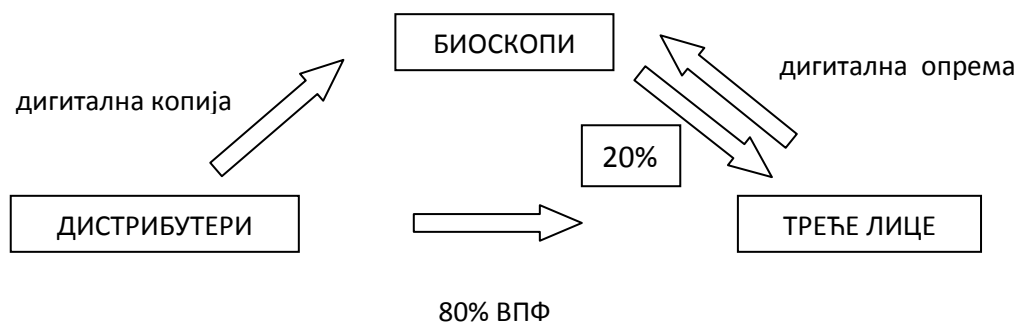
(<http://www.excitingip.com/611/advantages-limitations-digital-cinema/>,
приступљено 16.05.2013. године)

Оно што је доста допринело тренду дигитализације биоскопа је снимање филмова у 3Д технологији, где се пре свега мисли на филм *Аватар* који се у том смислу сматра иницијалном капислом (<http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2062289/Digital-cinema-eclipse-35mm-film-early-2012--celluloid-disappear-2015.html>). Убрзани раст дигиталних биоскопа широм света захтевао је све већа улагања, што је условило и креирање различитих модела суфинансирања биоскопа у њиховом прелазу на нове технологије.

Један од успешних модела финансирања дигитализације биоскопа је такозвани модел *провизије за виртуелну копију филма* (*Virtual Print Fee (VPF) model*). ВПФ (*VPF*) је провизија коју плаћају дистрибутери филмова трећој страни, односно продавцима дигиталне биоскопске опреме. Овај модел конципиран је тако да предузеће, које се бави набавком опреме, преко банкарског кредита набавља опрему коју уступа

биоскопима. Са друге стране биоскопи у одређеном временском периоду отплаћају извесни проценат вредности опреме (најчешће 20%) од зараде од приказивања филмова, а преостали износ (80%) снабдевачи опремом добијају од дистрибутера филмова којима је у интересу да се филм приказује у биоскопима. Динамика отплате од стране дистрибутера прати динамику пословања дистрибутерских кућа и биоскопа (зарадом од сваке резервисане филмске копије). На тај начин остварује се обострана корист. Наиме, обезбеђује се дистрибуција дигитализованих филмова чиме се задовољава интерес дистрибутера, и набавља опрема за биоскоп што задовољава интерес биоскопа и снабдевача опремом. Модел је осмишљен тако да дистрибутерске куће уштеде које остварују (приликом дистрибуције дигиталних филмова уместо дистрибуције филмских трака) пласирају трећој страни која на основу тих средстава биоскопима обезбеђује дигиталну опрему (http://www.edcf.net/edcf_docs/vpf_q-a_200710.pdf, приступљено 21.05.2013. године).

Приказ: ВПФ (VPF) модел финансирања биоскопа. Извор: http://www.edcf.net/edcf_docs/vpf_q-a_200710.pdf

Резимирано читав овај процес може се описати у пар корака

- Треће лице, снабдевач дигиталне опреме плаћа у целини дигиталну опрему и остаје власник опреме;
- Биоскоп снабдевачу опремом плаћа одређени проценат од укупне вредности опреме (најчешће 20%)
- Дистрибутери филмова отплаћују 80% укупне вредности опреме плаћајући *ВПФ (VPF)* трећем лицу за сваки резервисани филм од стране биоскопа
- Дистрибутери ће снабдевати биоскопе својим играним филмовима у дигиталном формату;
- Када се опрема исплати у потпуности, биоскоп постаје власник дигиталне опреме.

(<http://www.xdcinema.com/?q=exhibitors/vpf-financing>)

Најпознатије компаније које пружају могућност финансирања опреме путем *ВПФ (VPF)* модела су: Икс Де Це (*XDC*), Арт Алијанс Медија (*Arts Alliance Media*), Имаж (*Ymagis*) (презентација Тил Кјузман (*Till Cusmann*), Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године).

3.2. Еуримаж (*Eurimages*)

Могућност која се отвара приказивачима у Србији, а у вези са дигитализацијом биоскопа је суфинансирање преко фонда Еуримаж.

Еуримаж (*Eurimages*) је међународни фонд при Савету Европе, основан 1989. године ради подршке и промовисања европске кинематографије у 36 земаља чланица Фонда. То је заправо један од програма подршке у оквиру Еуропа Синемас (*Europa Cinemas*), међународне мреже биоскопа са циљем промоције европских филмова. Наиме, у оквиру Еуропа Синемас постоји Медиа програм чија су средства намењена

искључиво чланицама Европске Уније, док је Еуримаж његов пандан чији се буџет опредељује за земље које нису њене чланице (<http://www.europa-cinemas.org/en/Supports/Eurimages>, приступљено 22.05.2013. године).

Од земаља бивше Југославије, у Еуримаж прва се учланила Словенија 2001. године, затим Македонија 2002. године, Хрватска 2003. године, а Србија и Босна и Херцеговина 2005. године. Најновије чланице Еуримажа су Русија и Грузија које су Фонду приступиле 2011. године (http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/About/MemberStates_en.asp, приступљено 22.05.2013. године).

У 2012. години Еуримаж је имао укупан годишњи буџет од 22.297.361,00 евра. Буџет се обезбеђује доприносима држава чланица, као и накнадама које се уплаћују за подршку. Наиме, свака земља чланица Фонда плаћа годишњу котизацију за чланство и могућност приступа програмима фонда (<http://www.fcs.rs/app/04eurimages.pdf>, приступљено 22.05.2013. године).

Укупан буџет фонда се мењао по годинама, али никада није био испод 20.000.000,00 евра. Највиши је био у 2011. години.

Табела: Хронолошки приказ буџета Еуримажа по годинама. Извор: http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/About/default_en.asp

Година	Годишњи буџет
2012.	22.297.361,00
2011.	23.481.322,00
2010.	20.994.241,00
2009.	20.903.621,00
2008.	21.787.000,00

Еуримаж имао је пет програма подршке, али програм намењен дигитализацији филмова престао је са радом 2011. године. Преостали програми су:

1. подршка копродукцији
2. биоскопска дистрибуција
3. подршка приказивању филмова
4. дигитализација биоскопа

Највећи део буџета фонда, око 90% од укупног буџета, одлази на програм подршке копродукцији. У 2012. години на подршку копродукцији одлазило је чак 94,9% буџета, односно 21.160.000,00 еура. Са друге стране, подршка и дистрибуцији и приказивању филмова и дигитализацији биоскопа заједно заузимала је свега 4,25% буџета или 948.738,00 евра

(http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Source/2012ActivitiesReportSummaryDEF_en.pdf, приступљено 22.05.2013. године).

Програм подршке копродукцији подржава европске копродукцијске пројекте дугометражних, анимираних и документарних филмова у минималном трајању од 70 минута (http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportCoprod_en.asp, приступљено 22.05.2013. године).

Подршка биоскопској дистрибуцији подразумева помоћ дистрибутерима држава чланица Еуримажа, које не могу користити помоћ програма МЕДИА, тј. Албанија, Босна и Херцеговина, Србија, Македонија, Турска, Русија и Грузија. Наиме, дистрибутери из ових земаља могу да аплицирају за помоћ у дистрибуцији филмова који потичу из било које од држава чланица Еуримажа. Такође, дистрибутери из било које државе чланице Еуримажа могу да аплицирају за помоћ за дистрибуцију филмова који потичу из пет поменутих држава (http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportDistri_en.asp, приступљено 22.05.2013.).

Подршка приказивању филмова је финансијска подршка биоскопима који приказују европске филмове, а да при том нису чланице МЕДИА програма (http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportSalles_en.asp, приступљено 23.05.2013. године).

Програм подршке дигитализације биоскопа започет је 1. јануара 2011, и односи се на земље којима нису доступна средства из МЕДИА програма - Албанију, Босну и Херцеговину, Србију, Македонију, Турску, Русију и Грузију. Овај програм финансијске подршке дигитализацији биоскопа је отворен само за приказиваче који су чланови Еуропа Синемас (*Europa Cinemas*). Тренутно само пет биоскопа у Србији има чланство у Еуропа Синемас (*Europa Cinema*) мрежи: *Еуросинема* биоскоп у Суботици, *Арт биоскоп музеј* у Београду, *Дворана Дома синдиката* у Београду, *Дворана Културног центра Београда*, *Мултимедијални центар МР Кварт* у Краљеву (http://www.europa-cinemas.org/en/Network/Network-Cinemas/%28city_name%29/serbia, приступљено 23.05.2013. године). У оквиру овог програма апликантима који су одабрани на конкурс обезбеђује се грант до 30.000,00 евра по екрану и/или 50% трошкова набавке и инсталације дигиталне опреме од стране Еуримажа. Услов за добијање средстава Еуримажа је постојање још једног извора финансирања, односно локалне самоуправе, државе или сопствених прихода (http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportDigitSalles_en.asp, приступљено 23.05.2013. године).

Да би се квалификовао за Еуримаж, биоскоп мора да задовољи неколико критеријума, односно мора гарантовати добре услове пројекција и комфор публици и мора да буде у националним или регионалним центрима, универзитетским градовима или другим градовима значајним за кинематографску дистрибуцију. Такође, приказивач мора да буде комерцијални биоскоп који је отворен за јавност најмање шест месеци годишње, да не приказује порнографске садржаје, да ради по принципу благајне/карата са декларацијом прихода, да има минимално 520 пројекција годишње, салу од минимално 70 места и посету од 20.000 гледалаца и више. Биоскоп мора да

поседује и техничку опрему која испуњава професионалне стандарде и да задовољава прописе о безбедности у складу са националним законом (http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportSalles_en.asp, приступљено 22.05.2013. године).

Да би неки приказивач постао члан мреже Еуропа Синемас мреже, потребно је да испуни одређене обавезе. Основни критеријум је да приказивач није већ започео са процесом дигитализације на било који начин. Такође, једна од обавеза биоскопа суфинансираног средствима Еуримажа је у вези са биоскопским програмом, односно репертоаром приказаних филмова. Наиме 50% укупног броја пројекција морају бити европски филмови. Приказивач који подноси пријаву за средства за дигитализацију биоскопа, то може учинити за највише један екран по једном року за пријаву (Презентација Тјери Игоа (Thierry Hugot), Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године).

Еуримаж је 2010. године за ексклузивног добављача опреме одабрао компанију Де Це Инекс (*Dcinex* – некадашњи Икс Де Це – *XDC*). На овај начин целокупан процес набавке и инсталације опреме за биоскопе је централизован, што значи и бољу могућност управљања целокупним процесом. Оваквим начином клијентима су обезбеђени посебни услови, као што је гаранција на опрему од 10 година, редовно сервисирање, као и обука кадрова који ће руковати новом опремом (Презентација Тјери Иго (Thierry Hugot), Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године).

Целокупан аранжман дигитализације са Еуримажом подразумева и уговор о одржавању, који се склапа на период од десет година, а плаћање се врши на месечном нивоу и по платну биоскопа. Додатна погодност коју пружа сарадња са Еуримажом је ослобођеност приказивача од износа гаранције.

Компаративна финансијска конструкција опреме набављене на тржишту и опреме набављене путем Еуримажа, за биоскоп са платном ширине 10 метара и могућностима за 3Д пројекције показује предности у корист Еуримаж програма. Већи

биоскопи ће свакако захтевати и веће пројекторе, а самим тим и инвестиција ће бити већа. Без обзира на захтеве и величину биоскопа, Еуримаж даје уобичајену подршку.

Табела: Упоредни преглед опција инвестирања у дигитализацију биоскопа (Презентација Тила Кјузмана (*Till Cusmann*), Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године)

Врста опреме	Тржишна цена у еврима	Еуримаж цена у еврима
Пројектор	40.000,00	39.000,00
Сервер	15.000,00	13.000,00
Гаранција од 10 година на сервер и пројектор	15.000,00	0
Постоље за пројектор	1.500,00	900,00
Аудио Д/А конвертер	1.500,00	600,00
Активни 3Д систем са 250 пари наочара	25.000,00	11.500,00
Одржавање опреме (10 година – месечна отплата)	21.000,00	16.200,00
УКУПНО	119.000,00	81.200,00

Према речима Тила Кјузмана Еуримаж је веома повољно и изводљиво решење за мање биоскопе који немају велику количину финансијских средстава. Ипак, постоје и други начини финансирања који су често компликованији и теже изводљиви. То су:

1. Куповина за ефективу преко рачуна – често неизводљиво за мање биоскопе
2. Куповина на кредит – често захтева компликоване преговоре са банкама, осим у случајевима када је биоскоп изузетно финансијски стабилан

3. Финансирање путем директног *ВПФ (VPF)* уговора са филмским студијама – могу га добити искључиво велике групације, уз пуно пратећег административног и правног посла
4. Финансирање путем *ВПФ (VPF)* са трећим лицем (*Dcinex, Arts Alliance, Ymagis*) – приступачно мањим биоскопима у случају да се амерички и домаћи дистрибутер договоре о систему надокнаде и када је велики проток домаћих филмова.
5. Реновирали половни системи (20.000 – 40.000 евра) – сви неопходни новитети, са ограниченом гаранцијом или без гаранције.
6. Стварање групације за куповину дигиталне опреме на националном нивоу – и даље скупо и компликовано за формирање и функционисање (Презентација Тила Кјузмана (*Till Cusmann*), Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године) :

Тренутно у Србији, као што је у претходном делу рада истакнуто, погодности Еуримажа ужива пет биоскопа који су чланови ове фондације. Ипак, тенденција је да велики број биоскопа у Србији у што скорије време буде дигитализован. Међутим, како је дигитална опрема за многе приказиваче велики финансијски терет, један од начина увођења нових технологија које пружају могућност приказивања најновијих филмова јесте куповина половне опреме.

Као што је напоменуто, куповина дигиталне опреме за биоскопе у свету постаје тренд са пројекцијама филма *Аватар* и других филмова снимљених у 3Д технологији. Годину дана након пројекције наведеног филма велики број биоскопа у свету је склопио уговоре преко *ВПФ (VPF)* модела за потпуну дигитализацију и осавремењивање сала, те су пројектори купљени годину дана раније пласирани на тржиште као половна роба.

Приликом предавања одржаном у Филмском центру Србије, 2011. године, Тил Кјузман је биоскопима у Србији који немају довољно финансијских средстава

препоручио и куповину половне дигиталне опрема која је у добром стању и која се сигурно може користити наредних четири до пет година. Управо на овај начин су проблем дигитализације биоскопа решили многи приказивачи у околним земљама, у Румунији, Бугарској, али и мањи биоскопи у Немачкој, Белгији и Великој Британији (Презентација Тила Кјузмана (*Till Cusmann*), Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године).

Ипак, дистрибутери дигиталне опреме сматрају да набавка половних компонената није исплатива на дужи рок. Наиме, половна дигитална опрема не подлеже поправкама као аналогна, а како најчешће нема гаранције, није је могуће заменити за нову, тако да су биоскопи након краћег периода приморани да поново купе опрему. Стога, продавци биоскопске технике сматрају да је уместо набавке половне опреме исплатљивији модел дигиталног биоскопа *Е-синема* (Дејан Живковић, А.С.С. Kinoakustika d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013.).

3.3. Е-синема

Поред *Д-синема* модела који мора задовољити прописане стандарде, може се рећи да се *Е-синема* модел (скраћеница од *електронски биоскоп*) односи на сву дигиталну технологију која не подлеже *Д-синема* спецификацији.

Е-синема биоскопи су усвојени пре свега од стране филмских индустрија у Индији, Бразилу и Кини (<http://qube.in/about-digital-cinema/faq#1>, приступљено 24.05.2013. године). Са друге стране у Европи се чешће користи ДЦИ стандард, док је *Е-синема* највише присутна у Шпанији и Италији (Дејан Живковић, А.С.С. Kinoakustika d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013.).

За разлику од *Д-синема*, филмови се у *Е-синема* биоскопима пуштају преко оптичких дискова као што је ДВД у *блу-реј* формату и намењен је првенствено малим

салама. Резолуција на пројекторима у *Е-синема* биоскопима иде до 2К (2.000 пиксела), док се у *Д-синема* биоскопима углавном пуштају филмови 4К (4.000 пиксела) резолуције са тежњом да прерасту у 8К (8.000 пиксела) (Дејан Живковић, А.С.С. Kinoakustika d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013.).

Трошковна спецификација *Е-синема* биоскопа је знатно повољнија од трошковне спецификације *Д-синема* биоскопа што показује табела која следи.

Табела: Пример упоредног прегледа трошкова *Д-синема* и *Е-синема* биоскопа (Дејан Живковић, А.С.С. Kinoakustika d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013.)

	Величина сале	Опрема	Цена	3Д
<i>Д-синема</i> за мање сале	од 15 до 18 метара дужине (платном димензија 7x3 и 8x4)	пројектор+сервер +тонски уређај+платно	70.000€ – 80.000€ + ПДВ	20.000€+ ПДВ
<i>Д-синема</i> за веће сале	преко 18 метара дужине	пројектор+сервер +тонски уређај+платно	95.000€ – 145.000€ + ПДВ	20.000€+ ПДВ
<i>Е-синема</i>	мање сале	пројектор+читач+ пратећа опрема+платно	32.000€ - 35.000€ + ПДВ	Углавном се не уграђује јер су трошкови велики као код <i>Д-синема</i>

Имплементација 3Д технологије на *Е-синема* биоскопе је могућа, али веома скупа и беспредметна, с обзиром да би укупни трошкови *Е-синема* са 3Д технологијом износили приближно исто као и 3Д у оквиру *Д-синема* (Дејан Живковић, А.С.С. Kinoakustika d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

Треба поменути да је опрема за Е-синема биоскопе исплатљивија за мање сале, јер иако се може користити и у великим салама, трошкови се у том случају изједначавају са *Д-синема* опремом. Још један битан аспект у компарацији ова два решења је и трајност опреме – *Е-синема* опрема има краћи „животни век“ него *Д-синема* (http://www.screendigest.com/news/2013_04_barco_d-cinema_sales_in_india_signal_end_of_e-cinema_divide/view.html, приступљено 24.05.2013. године).

Из свега горе наведеног може се извести закључак да је *Д-синема* бољи избор за велике биоскопе, са великим салама и великим бројем посетилаца.

Е-синема биоскопи су највише заступљени код комерцијалних биоскопских оператора и то махом на тржиштима у развоју, где се ни трошкови ни сложеност *Д-синема* биоскопа не могу оправдати (<http://www.runco.com/downloads/Other/Enthusiast%27s%20Guide%20to%20Digital%20Cinema.pdf>, приступљено 24.05.2013. године).

Оправданост увођења *Е-синема* технологије огледа се у његовом континуираном усавршавању и приближавању квалитетом *Д-синеми*. Тако, од компаније *Сони* (*Sony*), на једном од сајмова филмске опреме, најављено је да би, током 2013. године, требало да се појави *Ултра блу реј* (*Ultra Blue Ray*), који подржава резолуцију 4К. На тај начин ће филмови исте резолуције као и у *Д-синема* биоскопима, моћи да се гледају у *Е-синема* биоскопима, с тим што ће ово за приказиваче бити знатно јефтиније него ДЦИ стандард. Такође, погодност *Ултра блу реј* формата је и боља заштита од пиратерије (Дејан Живковић, А.С.С. Кинoакустика d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

4. Закључак

Имајући у виду чињеницу да од 88 биоскопа у Србији, тек нешто више од четвртине има могућност дигиталног приказивања филмова, а да трендови у филмској продукцији на глобалном нивоу захтевају савремену опрему да би уопште били доступни публици, потреба за дигитализацијом већег броја биоскопа постаје јасна. У поређењу са земљама суседима, Србија је у нешто бољој позицији у односу на Црну Гору и Босну и Херцеговину, али је на знатно нижем нивоу од Хрватске. Наиме, у Црној Гори од 32 биоскопа функционишу само мултиплекси у Подгорици и Херцег Новом, док у Републици Српској раде биоскопи у Бања Луци, Бијељини, Приједору и Вишеграду, док мања места обилази приватни путујући биоскоп са покретним кинопројектором (Дејан Живковић, А.С.С. Kinoakustika d.o.o, Предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

Са друге стране, Хрватска је готово у потпуности дигитализовала приказивачку мрежу. Свеукупној дигитализацији претходио је документ *Национални програма промицања аудиовизуалног стваралаштва*, у којем је јасно дефинисан циљ оснивања посебног фонда за помоћ у дигитализацији – „фонд структурне помоћи киноприказивачима и посредовање при повољним кредитима за обнову постојећих техничких ресурса у киноприказивачкоме сектору те посебице при прилагодби независнога киноприказивачког сектора тијekom надолазеће посвемашње дигитализације кина“

(http://www.havc.hr/baza/201105271222530.Nacionalni_program_HAVC_web.pdf,

приступљено 14.06.2013. године). Крајем 2012. године Министарство културе Републике Хрватске расписало је конкурс за расподелу 21 милиона куна (око 3 милиона евра) „за дигитално опремање 28 независних кинодворана и шест филмских фестивала у Хрватској“ (<http://www.poslovnih.hr/hrvatska/krece-digitalizacija-malih-nezavisnih-kina-224114>, приступљено 14.06.2013. године). На тај начин држава је

највећим делом преузела терет дигитализације која је неопходна да би се пратила савремена кретања у продукцији и приказивању филмова.

За разлику од Хрватске, Србија још увек нема национални план очувања биоскопа. При Филмском центру Србије, као репрезентативне републичке установе за стручне послове у области кинематографије, формиран је Стручни савет који тренутно ради на изради Стратегије за очување биоскопске мреже у Србији. Овим документом биће постављени циљеви у вези са дигитализацијом биоскопа (Мирјана Петровић, Мирољуб Вучковић, Бојана Ристић, запослени у Филмском центру Србије, интервју вођен 17.04.2013. године). Према речима Дарка Бајића, председника Управног одбора Филмског центра Србије, важан елемент Стратегије за очување биоскопске мреже је предлог развоја, стимулације и дигитализације ланаца биоскопа у Србији за приказивање домаћег филма – *Србија синема*, чиме би се оживео велики број малих биоскопа (<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:419085-U-Srbiji-manje-bioskopa-nego-posle-rata>, приступљено 14.06.2013. године).

Дигитализација свих биоскопа у Србији тренутно није могућа због недостатка финансијских средстава. Управо из тог разлога биоскопи који се налазе у већим градовима (Београду, Нишу, Новом Саду, Крагујевцу, Суботици и Ужицу) би требало да филмове приказују преко дигиталних пројектора који имају могућност приказивања филмова у 3Д формату, док би у мањим градовима требало приказивати филмови преко *Е – синеме* (Мирјана Петровић, Мирољуб Вучковић, Бојана Ристић, запослени у Филмском центру Србије, интервју вођен 17.04.2013. године). У складу са овом идејом, многи градови у Србији опремили су биоскопе према *Е-синема* моделу: Пожега, Тутин, Панчево, Чачак, Културни центар Нови Сад, биоскопи *Александар Лифка* и *Eurocinema* у Суботици, биоскоп *Art* у Ужицу. Такође, и биоскопи у Пироту, Обреновцу и Новом Кнежевцу су се определили за *Е – синему*, али су тренутно у фази опремања сала и још увек нису почели са приказивањем филмова (Дејан Живковић, *A.C.S. Kinoakustika d.o.o.*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

Међутим, *E-синема* модел би у већој мери требало да пропрате дистрибутерске куће које готово не набављају филмове у *blu ray* формату који пружа највиши квалитет у поменутом техничком решењу (Дејан Живковић, *A.C.S. Kinoakustika d.o.o.*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године). Још једна замерка дистрибутерима која долази од стране приказивача је кашњење филмова који губе на актуелности док дођу у одређена места, нарочито у мање градове, што за последицу има мали број посетилаца јер су многи већ одгледали филмове у већим центрима или код куће. Дигитализација би могла да помогне да се временски јаз смањи, филмови брже стигну у биоскопе у електронским форматима, и повећа се број публике.

С обзиром на то да је дигитализација свих биоскопа у Србији тешко изводљива, једно од решења могло би да буде покретање савремених путујућих биоскопа јер је дигитална опрема знатно лакша за пренос и управљање од аналогне опреме која је раније била актуелна у овом моделу приказивачке активности (Дејан Живковић, *A.C.S. Kinoakustika d.o.o.*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године). Путујући биоскопи могли би да буду вишеструко корисни уколико би добили едукативни карактер и битну улогу у развоју деце и школараца у удаљеним и тешко приступачним срединама. Уопште, биоскопи би требало много више да се повезују са школским установама и да учествују у развоју деце и одраслих, а то се препознаје и у Стратегији образовања у Србији до 2020. године у којој се наглашава да *Образовне институције треба да буду на првом месту у усвајању културних вредности. То подразумева побољшање сазнајних и стваралачких потенцијала, културних садржаја у школама (организовање приредаба, представа, ликовних радионица и изложби, књижевних вечери и музичких представа), организовање периодичних посета позоришним представама, биоскопима, музејима, уметничким изложбама, споменицима културе, књижевним вечерима, сајмовима итд.* (Стратегија образовања у Србији до 2020. године, Службени гласник РС, бр. 107/2012, страна 202).

Највећи проблеми развоја модерних биоскопа леже у самим установама које се баве приказивачком делатношћу. Наиме, већ је поменуто да највећи број биоскопа у Србији функционише у склопу поливалентних центара (доминова културе, културних центара, центара за културу) који задовољавају широку лепезу културних потреба становништва, те тако списак делатности некада износи и 20. То је често разлог да се биоскопској делатности поклања најмање пажње, јер је према неопходној опреми за функционисање, међу најзахтевнијима. Такође, у овим установама уверени су да је биоскопска публика због пиратерије малобројна, те се о улагању у опрему и не размишља (Лазаревић, А. 2011).

У финансијском делу биоскопски програми немају редовну линију финансирања, него се дешава да се само по неки филм откупи и прикаже у току године, најчешће домаће продукције.

Карактер поливалентних установа утиче и на неадекватне просторне услове за приказивање филмова. Наиме, дешава се да ове установе нису реновиране од времена када су грађене, те су у лошем стању и у нескладу са захтевима публике. Такође, проблем су и велике сале које биоскопски програм не може да попуни, те постоји потреба за комплетном реконструкцијом и претварањем великих у мање просторе за програме које су значајно погодније за одржавање. Као проблем неретко се наводи и неадекватан систем за вентилацију, недостатак климатизације, лоше стање седишта (Лазаревић, А. 2011), што може бити препрека уколико се конкурише за програме подршке дигитализацији какав је, на пример, Еуримаж (предавање Тила Кјузмана (Till Cusman) Филмски центар Србије, септембар 2011, <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>, приступљено 28.05.2013. године).

Један од услова добијања средстава за дигитализацију сала у програму Еуримаж је да простор има изглед биоскопске сале, односно одговарајући нагиб, адекватан размак између редова седишта, раздаљину између платна и првог реда седишта која не би требало да прелази 7м. Ипак, у великом броју сала у културним центрима у Србији, због њиховог вишенаменског карактера, често је ова раздаљина (због постојања бине)

већа од савремених стандарда, а седишта постављена на површини без нагиба и редови преблизу један другом (Дејан Живковић, *A.C.S. Kinoakustika d.o.o.*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године).

Прилагођавање ових сала савременим биоскопским условима захтева најчешће комплетну реконструкцију простора и велика финансијска средства. Управо због наведених проблема, највећи број приказивача није у стању да конкурише за суфинансирање дигиталне биоскопске опреме. За разлику од поливалентних центара, мултиплекс биоскопи, који су по правилу у приватном власништву, задовољавају све актуелне стандарде приказивачке делатности, те углавном не конкуришу за суфинансирање код програма за дигитализацију.

Ипак, према речима дистрибутера биоскопске опреме, чак и биоскопи који имају могућност да конкуришу за средства за дигитализацију код Еуримажа, често негодују јер средства виде као систем кредитирања уз тешко оствариве услове. Наиме, да би добили средства од Еуримажа, приказивачи морају да поред учешћа у финансирању плаћају месечно 135 евра одржавање опреме овом фонду и да испуне услов учешћа европског филма у репертоару са 30%. Иако у овај услов спадају и остварења домаће продукције, европски филмови не привлаче довољан број публике да би се остварила месечна накнада за одржавање опреме (Дејан Живковић, *A.C.S. Kinoakustika d.o.o.*, предузеће за продају, монтажу и сервисирање биоскопске аудио опреме, интервју вођен 14.05.2013. године). Такође и Закон о кинематографији у члану 25. наводи *Биоскопи који на свом редовном годишњем програму имају преко 30% од укупних сати пројекција, домаћих и европских кинематографских дела, могу остварити параво на стимулацију програма и модернизацију услова за приказивање, на основу годишњег конкурса Центра, у складу са чланом 18. овог закона* где се наглашава да ће Филмски центар Србије два пута годишње расписивати конкурс за суфинансирање и финансирање пројеката производње домаћих филмова (Закон о кинематографији, Службени гласник 99/2011).

Још једна од препрека успешном функционисању биоскопа може бити чињеница да и Еуримаж и Закон о кинематографији Републике Србије захтевају постојање специјализованих каса за продају биоскопских карата које садрже свој број и назив филма (*ticket service*), што омогућава вођење евиденције (Мирјана Петровић, Мирољуб Вучковић, Бојана Ристић, запослени у Филмском центру Србије, интервју вођен 17.04.2013. године) што је и у складу са чланом 26. Закона о кинематографији. Према Закону о кинематографији продаја биоскопских улазница мора бити компјутеризована чиме се подаци о броју продатих улазница по сваком појединачном приказаном филму сливају у електронски информатички центар Филмског центра Србије (Закон о кинематографији, 2012., члан 26). На овај начин биоскопи који желе да конкуришу за пројекте Еуримажа доказују своје резултате (Мирјана Петровић, Мирољуб Вучковић, Бојана Ристић, запослени у Филмском центру Србије, интервју вођен 17.04.2013. године). Међутим, многи биоскопи, односно поливалентни центри, нису у могућности да испуне тај захтев.

Дакле, захтеви биоскопске мреже највише се односе на финансијска средства која ће се употребити за набавку опреме и прилагођавање сала савременим условима приказивачке делатности. Стога је неопходно укључивање државе у очување биоскопа у виду осмишљавање модела финансирања, приоритетних тачака за доделу средстава, оснивања, по моделу Хрватске, фонда за финансирање дигитализације, или анимирање великих биоскопских ланаца за улагање у постојећу мрежу, или изналажење неких других видова подршке. Такође, потребно је „вратити“ публику у биоскопе, путем интересантних промоција и маркетинг модела које ће привући све генерације и удахнути нов живот у филмске дворане.

Литература:

Публикације:

1. Vučković, Miroljub (ur.). 1997. *Kinematografija u Srbiji 1992*. Beograd: Institut za film.
2. Vučković, Miroljub (ur.). 2004. *Kinematografija u Srbiji 1996/2000*. Beograd: Institut za film.
3. Vučković, Miroljub (ur.). 2007. *Kinematografija u Srbiji 2001 - 2003*. Beograd: Filmski centar Srbije.
4. Vučković, Miroljub (ur.). 2007. *Kinematografija u Srbiji 2004*. Beograd: Filmski centar Srbije.
5. Golubović, mr Predrag (ur.). 1983. *Kinematografija u SR Srbiji – uporedo SFRJ 1981*. Beograd: Institut za film.
6. Golubović, mr Predrag (ur.). 1984. *Kinematografija u SR Srbiji – uporedo SFRJ 1982*. Beograd: Institut za film.
7. Golubović, mr Predrag (ur.). 1990. *Kinematografija u SR Srbiji – uporedo SFRJ 1987*. Beograd: Institut za film.
8. Golubović, mr Predrag (ur.). 1994. *Kinematografija u SR Srbiji – uporedo SFRJ 1990*. Beograd: Institut za film.
9. Ilić, Momčilo (ur.).1971. *Kinematografija u SR Srbiji – uporedo SFRJ 1969*. Beograd: Institut za film.
10. Ilić, Momčilo (ur.).1975. *Kinematografija u SR Srbiji – uporedo SFRJ 1973*. Beograd: Institut za film.
11. Jovičić, Stevan. 2010. Kinematografija u Srbiji 1896-1941, *Sudslavistik online* Nr.2: 23-33.

12. Лазаревић, Александар. 2011. *Локалне културне политике*. Београд: Завод за проучавање културног развитка
13. Лазаревић, Александар. 2012. *Културне политике градова Србије. Културни ресурси града Београда*. Београд: Завод за проучавање културног развитка.
14. Лазаревић, Александар. 2012а. *Културни ресурси округа Србије*. Београд, Завод за проучавање културног развитка
15. Ranković, S., Radenko. 2001. Multiplex bioskop – moda ili potreba jugoslovenske kinematografije. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 5: 186 – 199.
16. Ранковић, Ст., Раденко. 2005. Ка продуцентској кинематографији у Србији. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 8-9: 249 – 270.
17. Hancock, David. 2012. *D-cinema, The end is nigh for 35mm*. Paris: IHS Screen Digest-a, 17th Europa Cinemas Conference.

Интернет извори:

1. [http://en.wikipedia.org/wiki/Multiplex_\(movie_theater\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Multiplex_(movie_theater))
2. http://mkpe.com/digital_cinema/faqs/#3rd_party
3. <http://qube.in/about-digital-cinema/faq#1>
4. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/MethodologyHelp.aspx?IndicatorID=0801IND01&sAreas=false>
5. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/47/31/18_Nauka_i_kultura.pdf
6. <http://www.3dfury.eu/dictionary/digital-cinema.html>
7. <http://www.akademija28.com/sadrzaj/bioskop/bioskop.html#vrh>
8. http://www.arenacineplex.com/o_nama
9. <http://www.avantartmagazin.com/bioskopi-u-srbiji/>
10. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/About/default_en.asp

11. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/About/MemberStates_en.asp
12. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Source/2012ActivitiesReportSummaryDEF_en.pdf
13. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportCoprod_en.asp
14. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportDigitSalles_en.asp
15. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportDistri_en.asp
16. http://www.coe.int/t/dg4/eurimages/Support/SupportSalles_en.asp
17. <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2062289/Digital-cinema-eclipse-35mm-film-early-2012--celluloid-disappear-2015.html>
18. <http://www.dcimovies.com/>
19. http://www.edcf.net/edcf_docs/vpf_q-a_200710.pdf
20. http://www.europa-cinemas.org/en/Network/Network-Cinemas/%28city_name%29/serbia
21. <http://www.europa-cinemas.org/en/Supports/Eurimages>
22. <http://www.excitingip.com/611/advantages-limitations-digital-cinema/>
23. <http://www.fcs.rs/app/04eurimages.pdf>
24. http://www.fcs.rs/app/3_predavanje.pdf
25. <http://www.fcs.rs/generic.php?page=ogledi>
26. <http://www.filmske-radosti.com/novo/%C4%8Clanci/Multipleksi-ozivljavaju-srpske-bioskope-po-visokoj-ceni>
27. <http://www.filmske-radosti.com/novo/Članci/Svetozar-Botorić-nam-je-doneo-film>
28. <http://www.filmske-radosti.com/novo/Vesti/U-Srbiji-manje-bioskopa-nego-posle-rata>
29. http://www.havc.hr/baza/201105271222530.Nacionalni_program_HAVC_web.pdf
30. <http://www.hdfury.nl/dictionary/digital-cinema.html>
31. <http://www.kcb.org.rs/OProgramima/Filmskiprogram/tabid/62/language/sr-Latn-CS/Default.aspx>
32. <http://www.kolosej.rs/bioskop/3d-bioskop/3d-bioskop/>

33. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:419085-U-Srbiji-manje-bioskopa-nego-posle-rata>
34. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Sela-hoce-natrag-domove-kulture.lt.html>
35. <http://www.poslovni.hr/hrvatska/krece-digitalizacija-malih-nezavisnih-kina-224114>
36. <http://www.rts.rs/page/rts/sr/Digitalizacija/story/1578/Vesti/1116234/Ekspanzija+3D+TV+u+Nema%C4%8Dkoj.html?email=yes>
37. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/Srbija+danas/1222100/Bioskop+na+Goliji+ponovo+radi.html>
38. <http://www.runco.com/downloads/Other/Enthusiast%27s%20Guide%20to%20Digital%20Cinema.pdf>
39. http://www.screendigest.com/news/2013_04_barco_d-cinema_sales_in_india_signal_end_of_e-cinema_divide/view.html
40. http://www.theatreprojects.com/files/pdf/Resources_IdeasInfo_sizematters.pdf
41. <http://www.xdcinema.com/?q=exhibitors/vpf-financing>
42. https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_cinema
43. <http://www.dksg.rs/prostori.php>
44. <http://www.arenacineplex.com/>
45. <http://www.cineplexx.rs/sadrzaj/bioskopi/bioskopi.aspx>
46. http://www.rodacineplex.com/index.php?p=o_nama
47. <http://www.kupinafilm.rs/bioskop/>
48. <http://vilingrad.rs/category/dogadjaji/>
49. <http://www.kcns.org.rs/istorijat/>
50. <http://www.bioskopfontana.rs/o-nama>
51. <http://www.kcindjija.com/code/navigate.php?Id=27>
52. <http://kulcentar.com/redakcije>
53. <http://www.novobeogradskakulturnamreza.rs/>
54. <http://www.obrenovac-info.co.rs/bioskop.html>
55. <http://www.lkc.org.rs/istorijat.php>

56. <http://cinelog.org/cinelog/2009/06/27/the-many-births-of-the-multiplex/>
57. <http://www.madmarx.rs/2013-02-10/Mala-bioskopska-mreza;> <http://news-hd.net/gde-su-nestali-bioskopi/#.UXpOBEpc2KM>

Документи:

1. Закон о кинематографији. *Службени гласник Републике Србије* 99/2011.
2. Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године. *Службени гласник Републике Србије* 107/2012.